

Družbena struktura poznoantičnih grobišč v Sloveniji

Late Antique Social Structure: the Cemeteries in Slovenia

Kaja PAVLETIČ

Izveček

V članku je predstavljena analiza sedmih poznoantičnih grobišč na območju Slovenije o tem, kateri aspekti družbene strukture so izraženi v poznoantičnem grobnem ritualu, na kakšen način in zakaj. Uporabili smo metodo soočenja namernih in funkcionalnih podatkov ter kontekstualni pristop, analize pa so bile izvedene z uporabo podatkovne baze, izdelane za ta namen, in geografskega informacijskega sistema QGIS. Rezultati so pokazali, da je grobni ritual tesno povezan s starostjo in spolom pokojnika. Pogrebni ritual pri otrocih in starejših nakazuje njihov nižji družbeni položaj, medtem ko se največ bogastva kaže v grobovih mladostnikov in pokojnikov v zgodnji odrasli dobi. To se odraža v večjem številu grobnih pridatkov in vrst pridatkov, pogosti uporabi dragocenih materialov in grobnih konstrukcij ter večji globini grobne jame. Po premožnosti najbolj izstopajo grobovi žensk v rodni dobi, kar lahko povežemo s stresom, ki ga je za družbo predstavljala njihova visoka smrtnost.

Ključne besede: Slovenija; pozna antika; grobišča; družbena struktura; starost; spol

Abstract

This article presents the analysis of seven Late Antique burial sites in Slovenia, the aim of which was to explore which aspects of social structure are expressed in the Late Antique burial ritual, in what ways, and for what reason. Comparative analysis of intentional and functional data, as well as contextual approach, were used, and analyses were carried out using the database created for this study and the Qgis geographic information system. The results of the analyses have revealed a strong connection between the burial ritual and the age and sex of the deceased. Children and the elderly appear to be of lower social standing in the context of the burial ritual, while the greatest concentration of wealth is found in the graves of youths and young adults. This is reflected in the largest number and a wide variety of grave goods, as well as in the frequent use of precious materials and grave structures and the greater depth of the grave pit. Graves of women of childbearing age appear to be the wealthiest, which may be linked to the stress a society faced when these frequent deaths of young women occurred.

Keywords: Slovenia; Late Antiquity; cemeteries; social structure; age; sex; gender

Grobovi in grobišča so pomemben vir za preučevanje preteklih družb in so še posebej ključni za obdobja, za katera pisni viri niso na voljo ali pa so zelo redki. Ti nam kljub svoji skromnosti pozno antiko predstavljajo kot izrazito dinamičen čas, ki so ga zaznamovali številni premiki, družbene

spremembe in nestabilnost. V teh lahko morda vidimo razloge za to, da so bili nekateri aspekti identitete močneje poudarjeni v kontekstu pokopa, katerega rezultat so grobovi in grobišča. V zadnjih desetletjih je mogoče opaziti premik od obravnave grobišč, ki temeljijo na tipoloških in kronoloških

opredelitvah grobnih pridatkov, k interdisciplinarnim raziskavam, ki se osredotočajo na kompleksna vprašanja o poznoantični družbi (Hakenbeck 2011; Amorim *et al.* 2018; Csáky *et al.* 2020). V članku so predstavljeni teoretsko ozadje, metodologija in izsledki analiz, katerih namen je bil preučiti, kateri elementi družbene strukture so izraženi na poznoantičnih grobiščih na slovenskem ozemlju, na kakšen način in zakaj. Na podlagi metode soočenja namernih in funkcionalnih podatkov ter kontekstualnega pristopa je analiziranih 244 grobov iz sedmih grobišč, datiranih v čas med 5. in sredino 7. st.

METODOLOGIJA

Metoda soočenja namernih in funkcionalnih podatkov ter kontekstualni pristop

Grobovi so le drobec pogrebne rituala ter so posledično izredno kompleksni in s simboliko prežeti depoziti. Na njihov nastanek so poleg pokojnika samega vplivali tudi tisti, ki so ga pokopali, in pogrebna skupnost, ki je temu prisostvovala. V poznoantični in zgodnj srednjeveški arheologiji so bile v preteklosti interpretacije grobov osredotočene predvsem na etnične opredelitve, v zadnjih letih in desetletjih pa je mogoče opaziti večjo raznolikost pristopov. Sebastian Brather na primer meni, da je etničnost le eden izmed vidikov posameznikove identitete, ki se odraža v pokopu, ter da so bili v pozni antiki veliko bolj pomembni status, pripadnost družini, poklic, zakonski stan in starost (Brather 2002, 171). Predvsem starost je v povezavi s spolom pri preučevanju grobov v Sloveniji že dolgo zapostavljena tema (za pregled preteklih in trenutnih pristopov v arheologiji grobišč pozne antike in zgodnjega srednjega veka glej Pavletič 2020).

V prispevku predstavljene analize izhajajo iz avtoričinega magistrskega dela (Pavletič 2018) in so bile usmerjene v preučevanje družbene strukture v širokem pomenu. Ta obsega različne vidike identitete, kot so starost, spol, status in družbeni položaj. Pri tem je bilo upoštevano, da so identitete večplastne, spremenljive, odvisne od situacije in konteksta, lahko pa tudi namerno poudarjene ali zamolčane. Za preučevanje poznoantičnih grobišč je bila izbrana metoda soočenja namernih in funkcionalnih podatkov, ki jo je v devetdesetih letih prejšnjega stoletja razvil Heinrich Härke (1993; 1994; 1997). Svojo metodo je teoretsko podprl z

ugotovitvami etnologa Wilhelma Mühlmana (1938, 108–114, nav. v Härke 1994, 33), ki je razlikoval med dvema vidikoma življenja: življenjem kot zavestjo (mišljenje) in življenjem kot aktivnostjo (početje). Z metodo soočenja namernih in funkcionalnih podatkov je Härke poskušal odgovoriti na vprašanja o tem, kako naj iz pokopov, ki so posledica rituala in ki morda sploh ne odražajo resnične slike o življenju, razberemo karkoli o njem. Po njegovem mnenju so grobovi namreč zrcala, ki odsev popačijo (nem. *Zerrspiegel des Lebens*), naloga arheologa pa je, da ta popačenja prepozna in poskuša poiskati razloge zanje. Zato je Härke predlagal soočenje dveh vrst podatkov, namernih in funkcionalnih. Med namerne je uvrstil predvsem arheološke podatke (tip pokopa, grobna konstrukcija, pridatki, lokacija), saj jih je namerno določila in izbrala skupnost, na katero so med drugim vplivali mišljenje, religija in ideologija. Te podatke je po njegovem mnenju treba primerjati oziroma soočiti s funkcionalnimi podatki, ki predstavljajo nepristranske informacije o življenju in na katere pogrebni ritual ni vplival. Mednje je uvrstil predvsem podatke o skeletih, kot so spol, starost v času smrti, telesna višina, zdravje in dedne značilnosti (Härke 1994, 31–35). Poleg teh je izpostavil še tehnične podatke o grobnih pridatkih (velikost, sestava in znaki uporabe ali uničenja na predmetih) ter podatke o okolju. Če je bil predmet popravljen, bi šlo za funkcionalni podatek, medtem ko bi bilo ritualno uničenje predmeta namerni podatek. Podobno velja za podatke o okolju. Če je bila v grob pridana hrana, lahko govorimo o namernem podatku, medtem ko so ostanki rastlin in žuželk v grobovih najpogosteje naključni in jih lahko zato opredelimo kot funkcionalni podatek (Härke 1994, 31–35).

Metodo namernih in funkcionalnih podatkov je Härke uporabil pri preučevanju anglosaških pokopov z orožjem, pri čemer je poskušal ovreči takrat trdno zasidrano idejo, da grob z orožjem nakazuje, da je bila v njem pokopana oseba bojevnik. Namesto tega je orožje v grobovih iz obdobja med 5. in 7. st. označil za večpomenske in simbolično nabite pridatke, ki so po njegovem mnenju odražali predvsem posameznikovo spolno in starostno identiteto, morda pa tudi etničnost (Härke 1990; 1992a; 1992b). Opisana metoda je bila v slovenski arheologiji po nam znanih podatkih do zdaj uporabljena samo enkrat (Štular 2007). Za našo raziskavo smo jo izbrali, ker nam na podlagi že obstoječih arheoloških in osteoloških podatkov, ki so sicer pogosto objavljeni ločeno in brez

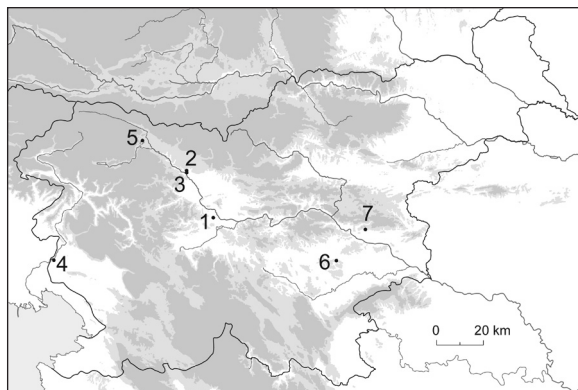
upoštevanja drug drugega, omogoča nov vpogled v družbeno strukturo v pozni antiki.

V raziskavi so bili uporabljeni tudi nekateri elementi simbolnega oziroma kontekstualnega pristopa. Ta temelji na domnevi, da se pri ritualih srečujemo z uporabo formaliziranega vedenja in simbolnih dejanj, kamor spadata tudi način, na katerega je bil pokojnik položen v grob, in to, kako so bili k njemu položeni grobni pridatki. Poleg tega ta pristop pojmuje grob kot simbolni jezik, ki ga je treba brati v časovnem, prostorskem, družbenem in religioznem kontekstu (Pader 1980, 143; Härke 1997, 21–22). Kontekstualni pristop se pri preučevanju grobišč močno opira na dela Ellen-Jane Pader (1980), kar v obravnavanem primeru pomeni, da so analize potekale na različnih ravneh. Najprej je bil z opazovanjem lege pridatkov preučevan kontekst groba, sledila je analiza grobov v kontekstu grobišča, na koncu pa so bili grobovi in grobišča združeni v skupno obravnavo.

Uporabljeni podatki

Zaradi narave metode, ki temelji na soočenju namernih in funkcionalnih podatkov, smo v analize vključili grobišča z opravljeno antropološko analizo. Prvotni namen je bil analizirati vsa poznoantična grobišča, ki bi ustrezala temu kriteriju, vendar so se nekatera izkazala kot neprimerna. Med slednjimi kaže izpostaviti tista dvofazna grobišča, pri katerih grobov ne moremo vedno z gotovostjo pripisati eni ali drugi fazi, kot je grobišče na Puščavi nad Starim trgom v Slovenj Gradcu (Pleterski, Belak 2002). Kot problematična so se izkazala še nekatera druga grobišča, na katerih so sicer bile izvedene antropološke analize, a skelete danes težko povežemo z grobovi, ki naj bi jim pripadali. Taki grobišči sta Rifnik pri Šentjurju (Bolta 1981; Leben-Seljak 2006) in Lajh v Kranju (Stare 1980; Kiszely 1980).

Iz obdobja od približno 5. do sredine 7. st. je bilo tako analiziranih 244 grobov iz sedmih grobišč (*sl. 1*). Na grobišču Ljubljana – **Dravlje**¹ (Slabe 1975; Pogačnik, Tomazo-Ravnik 1975) je bilo najprej strojno uničenih približno 10 grobov, pozneje pa je bilo z arheološkimi izkopavanji odkritih še 49 grobov, kar naj bi predstavljalo celotno grobišče. Osemnajst arheološko izkopanih grobov je bilo predhodno prekopanih ali premočno poškodovanih, zato smo jih izključili iz analiz, prav tako

Sl. 1: Karta analiziranih poznoantičnih grobišč.

Fig. 1: Map of the analysed Late Antique cemeteries.

1 Ljubljana – **Dravlje**; 2 Kranj – Križišče **Iskra**; 3 Kranj – **Lajh**; 4 Miren – Japnišče; 5 Bled – **Pristava I**; 6 Gorenji Mokronog – **Vrajk**; 7 **Vranje** – Ajdovski gradec (glej *op. 1* / see *Fn. 1*)

pa še grobova 3 in 26, ki jima ni bilo mogoče določiti niti starosti niti spola. Skupno je bilo torej obravnavanih 29 grobov. Pri raziskavi smo upoštevali tudi novo antropološko analizo skeletov iz grobov 1, 19, 25, 38 in 41 (Leskovar, Županek 2020). Grobišče Kranj – Križišče **Iskra** (Sagadin 1987; Tomazo-Ravnik 1987) ima tako poznoantično kot tudi zgodnj srednjeveško fazo, do zdaj pa naj bi bila odkrita polovica ali morda le tretjina grobišča. V analize smo vključili vse grobove, ki jih je za poznoantične opredelil avtor objave (Sagadin 1987, pril. 15, 16 in omemba groba 110 na str. 40), razen groba 187, pri katerem ni bilo mogoče določiti starosti in spola pokojnika. Z grobišča Kranj – **Lajh** (Stare 1980; Podobnik 2016) smo v analize vključili zgolj grobove, odkrite z izkopavanji v letih 2004 in 2005, za katere je bila na voljo zanesljiva antropološka analiza (poročili Leben-Seljak 2004 in 2014; Podobnik 2016, 21). Pri tem je bilo treba izločiti še grobove 5/2004, 10/2004, 11/2004, 1/2005 in 3/2005, saj so bili predhodno izkopani ali premočno poškodovani. Sodeč po študiji v teku, je skupno število na Lajhu izkopanih grobov trenutno ocenjeno na okrog 700, zato velja opozoriti, da je deset grobov, vključenih v analize, le majhen in glede na premožnost grobov izjemen del celotnega grobišča. Naslednje analizirano grobišče je Japnišče v **Mirnu** pri Novi Gorici (Tratnik, Karo 2018; Leben-Seljak 2018), kjer je bilo do zdaj odkritih devet grobov, celotnega obsega grobišča pa za zdaj ni mogoče oceniti. Iz analiz smo izključili grob otroka, odkrit leta 2009, ki je bil zgolj zabeležen, a ne izkopan, ter grobova 3 in 4, saj sta bila premočno poško-

¹ V nadaljevanju je včasih uporabljen le krepko zapisan del imen grobišč.

Najdišče / Site	Datacija / Dating	Število analiziranih grobov / No. of analysed graves	Izkopavanja / Excavations	Delež obravnavanega grobišča / Share of emetry analysed
Dravlje	konec 5. st.–sredina 6. st. / end of the 5 th –mid–6 th cent.	29	1968, 1969	50 % ?
Iskra	6. st. / 6 th cent.	27	1977	30–50 % ?
Lajh	pozno 5. st.–začetek 7. st. / late 5 th –beginning of the 7 th cent.	10	2004, 2005	< 2 %
Miren	pozno 5. st.–začetek 6. st. / late 5 th –beginning of the 6 th cent.	6	2009, 2011, 2013	?
Pristava I	6. st.–prva tretjina 7. st. / 6 th cent.–first third of the 7 th cent.	133	1949, 1951, 1975–1978	> 90 % ?
Vrajk	konec 6. st.–začetek 7. st. / end of the 6 th –beginning of the 7 th cent.	17	1996	?
Vranje	pozno 4. st.–konec 5. st. / late 4 th –end of the 5 th cent.	22	1970, 1971	100 %

Tab. 1: Podatki o dataciji, številu obravnavanih grobov in izkopavanjih na analiziranih poznoantičnih grobiščih.

Tab. 1: Data on dating, number of graves and excavations of the analysed Late Antique cemeteries.

(Viri / Sources: Ljubljana – Dravlje (Slabe 1975); Kranj – Križišče Iskra (Sagadin 1987); Kranj – Lajh (Stare 1980); Miren – Japnišče (Tratnik, Karo 2018); Bled – Pristava I (Knific 1983); Vranje – Ajdovski gradec (Petru, Ulbert 1975); Gorenji Mokronog – Vrajk (Bavec 2003).

dovana. Na grobišču **Pristava I** pri Bledu (Knific 1983; Škerlj 1953; Leben-Seljak 1996) so bili v raziskavo vključeni vsi grobovi, ki jih je Timotej Knific opredelil kot poznoantične, razen grobov 206, 208, 309–318 in 331, za katere antropološka analiza ni bila opravljena, izključen pa je bil tudi grob 319, ker pokojniku ni bilo mogoče določiti spola in starosti. Na skeletnem gradivu sta bili opravljeni dve antropološki analizi. Kjer je bila na voljo novejša opredelitev Petre Leben-Seljak (1996), smo to upoštevali, sicer pa smo se oprli na analizo Boža Škerlja (1953). V raziskavo je bilo vključeno tudi grobišče na Ajdovskem gradcu nad **Vranjem** pri Sevnici (Petru, Ulbert 1975; Orožen-Adamič *et al.* 1975), ki je bilo domnevno izkopano v celoti, a je bilo tu iz analiz treba izključiti več grobov. Gre za grobove 5, 23 in 24, v katerih je bilo pokopanih več težko določljivih posameznikov, in grobove 14, 17 in 19, saj pokojnikom v teh ni bilo mogoče določiti starosti in spola. Zadnje od analiziranih grobišč je **Vrajk** v Gorenjem Mokronogu (Bavec 2003; Leben-Seljak 2003), kjer je bilo iz obravnave treba izključiti predhodno uničena grobova 11 in 15 ter grob 20, v katerem je bil skelet povsem

preperel. Pri do zdaj odkritih grobovih na Vrajku gre le za majhen del grobišča.

Opozoriti velja na to, da je pozna antika zelo razgibano obdobje, v katerem lahko pričakujemo raznolikost zaradi kronoloških in geografskih razlik med najdišči, vključenimi v raziskavo. Razlikujejo se po kakovosti izkopavanj in objav, pa tudi po velikosti in ohranjenosti, kar je seveda močno vplivalo na rezultate v okviru skupne obravnave (*tab. 1*).

Analize

S pregledom arheološke literature in antropoloških poročil smo zbrali tri vrste podatkov, in sicer o skeletu, grobu in grobnih pridatkih. Podatki o skeletu vključujejo informacije o biološkem spolu pokojnika, starostni skupini (infans I, infans II, juvenis, adultus, maturus, senilis, s podskupinami, kjer so bile navedene), okvirni oceni starosti v času smrti, telesni višini, posebnostih skeleta (npr. namerna preoblikovanost lobanje) ter legi skeleta v grobu (na hrbtu, trebuhu, boku, iztegnjena ali pokrčena) in položaju rok.

Med podatke o grobu spadajo tip groba (enojni ali skupinski) in grobne konstrukcije (grobna jama, lesene deske, lesena krsta, kamnita obloga ipd.) ter globina grobne jame. Zadnje se je izkazalo za posebej problematično, saj je bila možnost opazovanja globine odvisna predvsem od narave najdišča in ohranjenosti groba, pojavljale pa so se tudi razlike pri načinu merjenja, zato so bili ti podatki večkrat neprimerljivi. Podatki o pridatkih vključujejo dele noše, nakit in druge predmete, za katere lahko upravičeno domnevamo, da so bili namerno priloženi pokojniku. Za vsako vrsto pridata so bile v podatkovno bazo vnesene informacije o njihovem številu, materialu, iz katerega so bili izdelani, ter njihovi legi v grobu. Pri nekaterih najdbah, kot so uhani, fibule, glavniki in novci, je v podatkovni bazi tudi tipološka opredelitev predmeta. Pri ogrlicah je bilo navedeno število jagod, pri nožih pa njihova dolžina.

Analize so potekale tako, da smo s filtriranjem in razvrščanjem v podatkovni zbirki opazovali različne kategorije podatkov in povezave med njimi. V okolju geografskega informacijskega sistema (QGIS) smo te raznovrstne informacije lahko opazovali v prostorskem kontekstu grobišča.

Del analiz so bile tudi ocene premožnosti groba. Prva ocena je temeljila na metodi ocenjevanja vrednosti grobov Chrisa Arnolda (1980), ki je upošteval število vrst pridatkov in izhajal iz predpostavke, da je eden izmed aspektov premožnosti posameznikova sposobnost pridobitve čim bolj raznolikih predmetov (Arnold 1980, 108). Tej metodi smo dodali število pridatkov, saj se nekatere vrste predmetov v grobovih pogosto pojavljajo z več kot enim primerkom (npr. fibule, uhani, zapestnice, pasne spone in noži) in je to pri ocenjevanju premožnosti groba pomenljiv podatek. Pri oceni premožnosti 1 je vsak pridatek vreden eno točko, pri čemer smo ogrlico, čeprav je sestavljena iz številnih jagod in bi morda lahko šlo za dva predmeta, šteli kot en predmet. Če sta bili v grobu dve fibuli različnega tipa, smo ju upoštevali kot eno vrsto predmeta. Arnoldova metoda obravnava raznolikost grobnih pridatkov kot neposreden odsev premožnosti pokopane osebe. Drugi način ocenjevanja premožnosti groba pa v nasprotju s tem pridatkov ne izenačuje neposredno s premožnostjo pokojnika, temveč se osredotoči na dragocenost materialov. Temelji na metodi, ki jo je uporabil že Härke (1992a, 159), in upošteva pridatke, izdelane iz dragih materialov. Ti so razdeljeni v tri kategorije po kakovosti:

– dragoceni materiali 1: kositer, svinec, jantar;

– dragoceni materiali 2: srebro, posrebritev ali dragi kamni;

– dragoceni materiali 3: srebro in dragi kamni, pozlata, zlato.

Iz obravnave dragocenih materialov je bilo treba izključiti grobišče Pristava I, pri katerem podatki o materialu vseh predmetov niso bili dostopni. Pri ocenah premožnosti velja izpostaviti, da gre za zelo poenostavljen pristop, ki nam lahko da oceno nekaterih vidikov premožnosti, ne pa nujno dejanskega stanja. Ustreznejše bi bile analize, ki bi upoštevale tudi količino in dostopnost materiala ter čas in znanje, potrebna za izdelavo takih predmetov, vendar pa gre v našem primeru za večinoma nepoznane informacije. Hkrati lahko pričakujemo, da so imeli nekateri predmeti v grobnem ritualu simbolno vrednost, ki je tako ocenjevanje premožnosti grobov pravzaprav ne more zajeti.

Ena izmed omejitev, ki so se pokazale pri uporabi izbrane metodologije, je razmeroma majhno število grobišč, primernih za analize, z izbranega študijskega območja. Za dobre statistične analize je premajhen tudi vzorec grobov z nekaterih najdišč, kot so Kranj – Lajh, Gorenji Mokronog – Vrajk in Miren – Japnišče. Kljub temu so podatki s teh manjših grobišč uporabni za skupno obravnavo poznoantičnih grobišč, na katero pa so imela večja grobišča (Bled – Pristava I in Ljubljana – Dravljje) sorazmerno večji vpliv. Treba je poudariti, da je podatkovna baza s skupno 244 pokopi razmeroma majhna in vsebuje mestoma nepopolne podatke v primerjavi s podobnimi bazami, ki so običajno precej obsežnejše; Härke (1992a) in Stoodley (1999; 2000) sta pri svojih analizah na primer uporabljala podatke za približno 3400 pokopov. Da bi bile analize zanesljivejše in bi lahko pridobili še več podatkov, bi torej potrebovali večjo bazo grobov s še več najdišči. Razširitev podatkovne baze poznoantičnih grobišč bo mogoča šele z revizijo starejših izkopavanj, antropološkimi analizami skeletnih serij in novimi izkopavanji, ki bi idealno zajela celotna grobišča. Take baze bi bile koristne tudi za primerjavo z grobišči iz drugih časovnih obdobj. Potencialno problematična je prostorska, delno pa tudi časovna raznolikost obravnavanih grobišč, ki pa kljub temu do neke mere odsevajo raznoliko strukturo poznoantične družbe na današnjih slovenskih tleh.

REZULTATI

Obravnavana populacija poznoantičnih grobišč

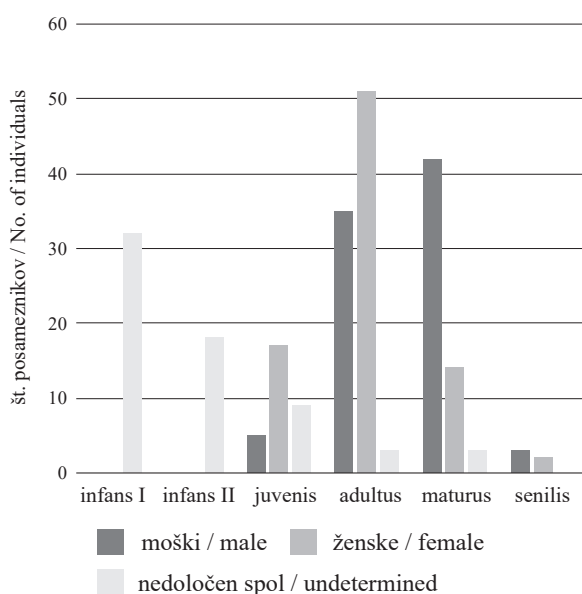
V predhodni študiji (Pavletič 2018) je bilo vsako izmed omenjenih sedmih grobišč najprej obravnavano samostojno, saj lahko družbene

odnose najboljše preučujemo znotraj skupnosti, torej v okviru konteksta posameznega grobišča. V nadaljevanju so zaradi obsega članka predstavljeni le rezultati njihove skupne obravnave. Analize so pokazale, da sta spolna in starostna sestava populacije na vseh obravnavanih poznoantičnih grobiščih približno enaki (tab. 2). Spola ni bilo mogoče določiti 69 skeletom (28,3 %), pri čemer

Najdišče / Site	infans I		infans II		juvenis		adultus		maturus		senilis		♂		♀		spolno neopredeljeni / undetermined sex	
	št. / No.	%	št. / No.	%	št. / No.	%	št. / No.	%	št. / No.	%	št. / No.	%	št. / No.	%	št. / No.	%	št. / No.	%
Dravlje	2	6,9	3	10,3	3	10,3	16	55,2	4	13,8	1	3,4	15	51,7	9	31,0	5	17,2
Iskra	2	7,4	1	3,7	3	11,1	15	55,6	4	14,8	-	-	10	37,0	12	44,4	5	18,5
Lajh	1	10,0	1	10,0	2	20,0	5	50,0	1	10,0	-	-	3	30,0	5	50,0	2	20,0
Miren	1	16,7	-	-	-	-	3	50,0	2	33,3	-	-	3	50,0	2	33,3	1	16,7
Pristava I	22	16,5	13	9,8	17	12,8	37	27,8	38	18,6	-	-	37	27,8	46	34,6	50	37,6
Vrajk	2	11,8	-	-	3	17,6	5	29,4	5	19,4	2	11,8	8	47,1	7	41,2	2	11,8
Vranje	2	9,1	-	-	3	13,6	8	36,4	7	31,8	-	-	11	50,0	7	31,8	4	18,2
Σ	32	13,1	18	7,4	31	12,7	89	36,5	61	25,0	3	1,2	87	35,7	88	36,1	69	28,3

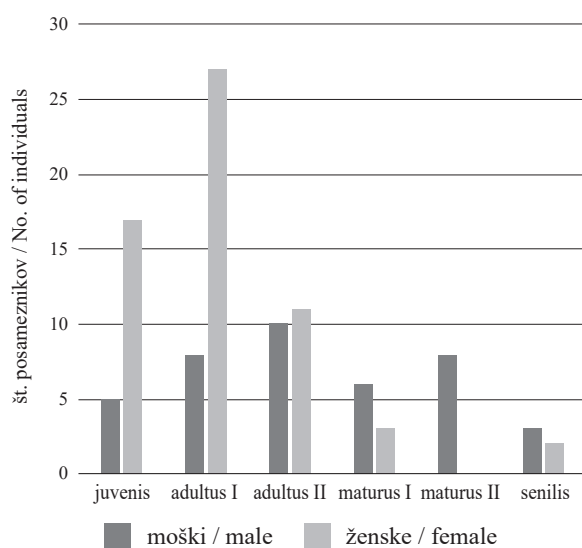
Tab. 2: Starostna in spolna sestava pokopanih na analiziranih poznoantičnih grobiščih. Deleži grobov v posamezni kategoriji odražajo stanje posameznega grobišča in ne celotne populacije.

Tab. 2: Age and sex structure of the buried at the analysed Late Antique cemeteries in Slovenia. Percentage shares in each category correspond to a single cemetery and not the entire population.

Sl. 2: Starostna in spolna sestava analizirane populacije na obravnavanih poznoantičnih grobiščih v Sloveniji.

Fig. 2: Age and sex structure of analysed population from the analysed Late Antique cemeteries in Slovenia.

Sl. 3: Moški in ženski grobovi po starostnih podskupinah na obravnavanih poznoantičnih grobiščih v Sloveniji.

Fig. 3: Male and female graves by age subgroup from the analysed Late Antique cemeteries in Slovenia.

gre v večini za skupini infans in juvenis, v natančne starostne skupine pa ni bilo mogoče opredeliti 6 skeletov (2,5 %).

Največja odstopanja v starostni in spolni sestavi prebivalstva je bilo mogoče opaziti na grobiščih, ki niso bila obravnavana v celoti. Pri teh je bilo zaradi delne raziskanosti grobišča ali neustreznosti določenih grobov za nadaljnjo obdelavo večinoma obravnavanih le malo pokopov, zaradi česar je zelo verjetno, da so ta odstopanja zgolj naključna. Pri drugih grobiščih so odstopanja opazna predvsem pri otrocih, ki so bili v nadaljevanju obravnavani ločeno od preostale populacije. Spolna sestava je na večini analiziranih grobišč razmeroma uravnotežena s približno 10-odstotnim deležem v prid moški ali ženski populaciji. Od tega poleg manjših grobišč nekoliko odstopata le grobišče na Ajdovskem gradcu nad Vranjem, kjer je bilo iz analiz zaradi večkratnih pokopov in slabe določljivosti večjega števila skeletov treba izključiti veliko grobov, in grobišče Dravlje, kjer bi bila, če bi vključili tudi prekopane grobove, spolna sestava bolj uravnotežena. Skupna obravnava vseh skeletov, pri katerih je bilo spol mogoče določiti z antropološko analizo, je pokazala, da je razmerje med spoloma na analiziranih grobiščih skoraj povsem uravnoteženo.

Starostna sestava prebivalstva po obdobju otroštva nakazuje najvišjo smrtnost v obdobju adultus (36,5 %), predvsem adultus I. Sledita obdobji matusus (25 %) in juvenis (12,7 %). Zabeleženih je bilo izredno malo posameznikov, ki so dočakali 60 let ali več (1,2 %), vsi ti podatki pa pričajo o razmeroma kratki pričakovani življenjski dobi. V obravnavani populaciji je v posameznih starostnih skupinah zaznati tudi velike razlike z vidika spola. Izrazito visoka smrtnost žensk je bila ugotovljena v obdobjih juvenis in adultus I, medtem ko je v obdobju adultus II približno primerljiva umrljivosti moških, slednja pa je potem od obdobja matusus izrazito višja kot pri ženskah (*sl.* 2 in 3).

Pokopi otrok

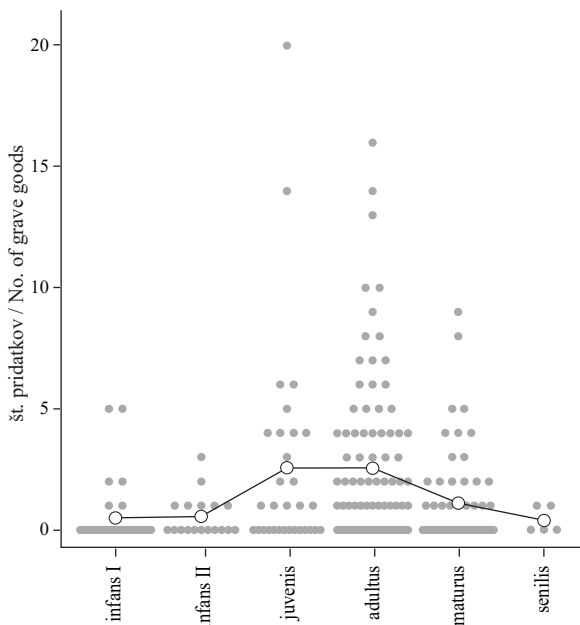
Otroški grobovi po opazovanih značilnostih odstopajo od preostale družbe. Koncept otroštva je v zahodnem načinu dojemanja življenjskega cikla nerazdružljivo povezan z nasprotnima pojmom odraslosti in zrelosti, iz česar izhaja tudi razumevanje otroštva kot obdobja, ko je posameznik odvisen od staršev oziroma odraslih. Otroštvo je pravzaprav zelo širok pojem, ki se lahko nanaša

na posameznike v različnih stopnjah razvoja, odnos do njih in njihovo dojetje pa se lahko od kulture do kulture močno razlikujeta (Sofaer 2006, 88). Pri tem velja poudariti, da je opredelitev starostnih kategorij v času življenja pravzaprav družbeni konstrukt, vendar pa lahko kljub temu upravičeno domnevamo, da je tesno povezan s telesnim razvojem (Crawford 2007, 83). Zato se zdi vpeljava bioloških kategorij zaradi slabega poznavanja družbenega vidika življenjskega cikla v pozni antiki morda dober začetek preučevanja otroštva. Zaradi narave uporabljene metode so otroci v nadaljevanju opredeljeni na podlagi antropološke opredelitve v starostni skupini infans I (0–6 let) in infans II (7–14 let).

Otroci predstavljajo 22,1 % analizirane populacije, kar se zdi razmeroma malo ob pričakovani smrtnosti otrok v arheoloških obdobjih. Ta se pogosto primerja s smrtnostjo v predindustrijskih obdobjih, ki je ocenjena na 30 % (Lewis 2007, 22), a naj bi bila po večini ocen še precej višja. Za antično obdobje je bila na primer smrtnost otrok ocenjena na približno 50 % (Pilkington 2013, 6), podobne podatke pa zasledimo tudi za prazgodovinsko in zgodnjerednjeveško Skandinavijo (Wicker 1998, 213). Delež otrok, pokopanih na analiziranih poznoantičnih grobiščih z območja Slovenije, se torej zdi izrazito prenizek, vendar pa je bil tak pojav ugotovljen tudi na številnih zgodnjerednjeveških grobiščih na tem območju (Leben-Seljak 1996, 229–230) ter poznoantičnih grobiščih v drugih delih Evrope (Crawford 2007; Stoodley 2000). Razlogi za to se pogosto pripisujejo dejstvu, da so otroški skeleti bolj podvrženi razkroju, a je treba na grobiščih, kjer so okostja odraslih razmeroma dobro ohranjena in bi lahko torej pričakovali tudi dobro ohranjenost otroških okostij, upoštevati tudi možnost vpliva kulturnih dejavnikov. Ena izmed pogosto omenjenih razlag je pokopavanje otrok v plitvejših grobnih jame, zaradi česar so ti grobovi pri oranju bolj izpostavljeni uničenju, mogoče pa je tudi, da so otroke pokopavali drugje kot preostalo skupnost, na primer v okviru naselbin (Crawford 2008). Pri obravnavanih najdiščih je zanimiva popolna odsotnost otrok do prvega leta starosti, čeprav bi prav pri teh zaradi šibkega imunskega sistema lahko pričakovali najvišjo umrljivost. Na večini grobišč so zastopani šele otroci od 4. leta starosti, kar morda nakazuje, da so bili mlajši od njih obravnavani drugače. Morda bi lahko bili pokopani na ločenih delih grobišča, kar v okviru te raziskave ni bilo opaženo, ali pa bi lahko bili pokopani v naselbinah. Poznoantična grobišča v

naselbinah sicer niso bila vključena v raziskavo, vendar pa je pri nekaterih, na primer Tonovcovem gradu (Modrijan 2011, 18–20) in Ajdni nad Potoki (Leben-Seljak 1995), mogoče opaziti, da je v cerkvah in ob njih večje število otroških grobov.

Pogost parameter otroštva je poleg upoštevanja starosti tudi razvoj dojemanja družbenega spola, pri čemer so v številnih kulturah otroci v začetku življenja razumljeni kot nepopisan list, ki skozi otroštvo postopno pridobivajo značilnosti svojega spola (Sofaer 2006, 88). Določanje spola na podlagi antropološke analize skeleta je pri otrocih izjemno težavno zaradi neizrazitega spolnega dimorfizma pred puberteto (Effros 2000, 636). To pomeni, da se lahko v okviru te raziskave opiramo zgolj na pridatke, katerih neposredno povezovanje s spolom pa je problematično. Pridatke je vsebovalo le približno 24 % otroških grobov, v njih pa je bilo v povprečju manjše število in manj vrst pridatkov kot pri preostali populaciji (*sl.* 4). Poleg tega so bili predmeti v teh grobovih le redko izdelani iz dragocenih materialov, od teh je bil zabeležen le jantar (*sl.* 7). Na podlagi vzporejanja vrst grobnih pridatkov z antropološko opredelitvijo spola pri odraslih se zdi, da je večina pridatkov v otroških grobovih spolno nevtralna (pasne sponne in glavnički), vendar se pojavljajo tudi predmeti, ki jih

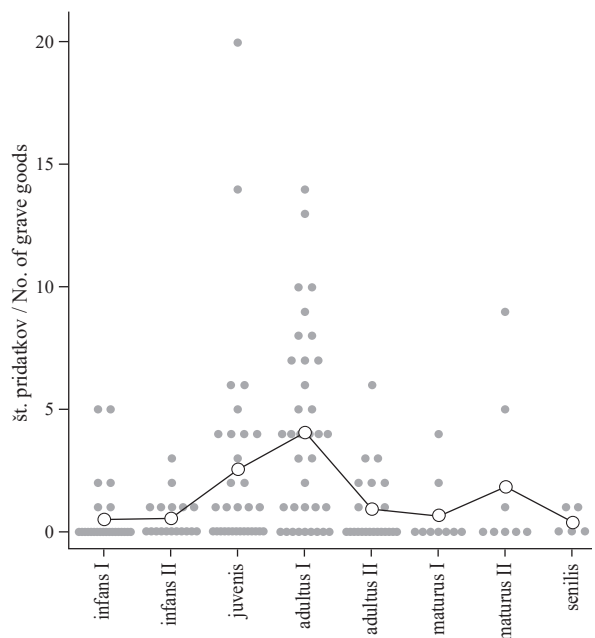

Sl. 4: Število pridatkov po starostnih skupinah na obravnavanih poznoantičnih grobiščih v Sloveniji. S črto je označeno povprečno število pridatkov.

Fig. 4: Number of grave goods by age group from the analysed Late Antique cemeteries in Slovenia. The line represents an average number of grave goods.

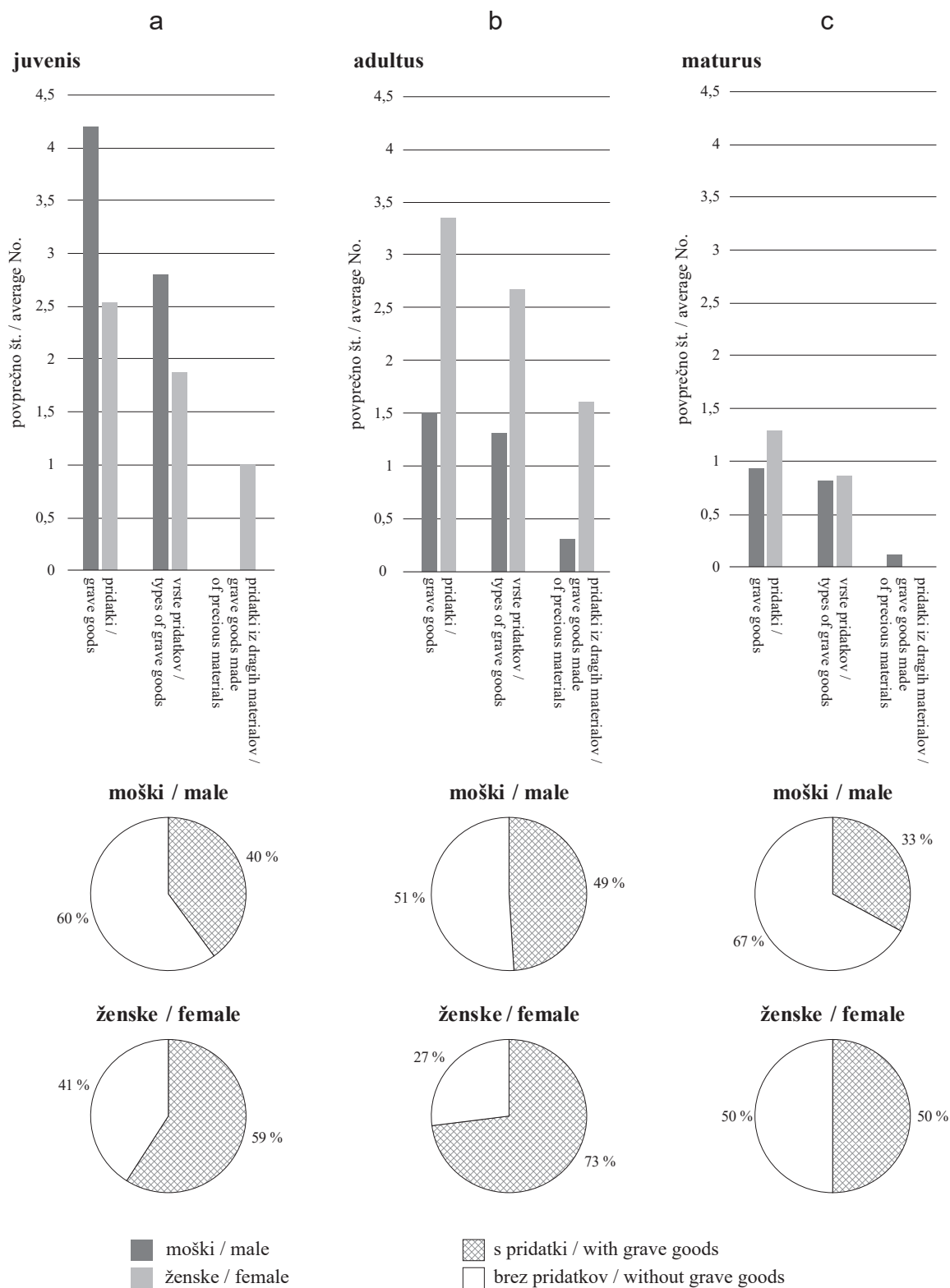
pri odraslih povežujemo z ženskami, npr. uhani, zapestnice in ogrlice. Guy Halsall (1996) je podobno opazil pri sočasnih merovinških grobiščih in kot možni razlagi predlagal dve možni razlagi. Po prvi bi lahko bile vloge spola vsaj pri nekaterih deklicah prepoznane prej kot pri dečkih, po drugi pa naj bi bili otroci razumljeni kot podaljšek matere in zato pokopani s tipično ženskimi pridatki ne glede na njihov spol (Halsall 1996, 14).

Nekaj posebnosti grobnega rituala je bilo pri otrocih mogoče opaziti tudi pri sestavi groba, torej pri globini grobne jame, grobnih konstrukcijah in pokopavanju v skupinske grobove. V primeru grobišč Dravlje v Ljubljani, Lajh v Kranju in Vrajk v Gorenjem Mokronogu, kjer je bilo mogoče opazovati in primerjati globine grobnih jam, se je izkazalo, da so grobne jame otroških grobov v povprečju plitvejše od grobnih jam odraslih. To bi lahko preprosto pojasnili s tem, da otroci zaradi svoje velikosti ne potrebujejo tako globokih grobnih jam kakor odrasli, vendar pa je tu morda v ozadju tudi izkazovanje družbenega položaja, saj manjša grobna jama pomeni manj vloženega truda v njen izkop. Da bi pri otrocih morda lahko šlo tudi za ta vidik, kaže dejstvo, da so bile plitvejše grobne jame ugotovljene tudi pri skupini maturus, za predstavnike katere lahko z gotovostjo trdimo,

Sl. 5: Število pridatkov po starostnih podskupinah na obravnavanih poznoantičnih grobiščih v Sloveniji. S črto je označeno povprečno število pridatkov.

Fig. 5: Number of grave goods by age subgroup from the analysed Late Antique cemeteries in Slovenia. The line represents an average number of grave goods.

Sl. 6: Povprečno število pridatkov, vrst pridatkov in pridatkov, izdelanih iz dragih materialov ter zastopanost grobov s pridatki pri skupini juvenis (a), adultus (b) in maturus (c) na obravnavanih poznoantičnih grobiščih v Sloveniji.

Fig. 6: Average number of grave goods, types of grave goods and grave goods made of precious materials, as well as share of graves with grave goods in male and female graves of juvenis (a), adultus (b) and maturus (c) group from the analysed Late Antique cemeteries in Slovenia.

da so potrebovali enako globoko grobno jamo kot nekdo v obdobju *adultus*, a nam večina aspektov grobnega rituala nakazuje na to, da je bil njihov družbeni položaj nekoliko nižji ali izražen tako, da deluje nižji.

Posebnost otroških grobov na večini obravnavanih grobišč se kaže tudi v grobnih konstrukcijah. Na grobiščih Kranj – Lajh in Vranje – Ajdovski gradec so bile kamnite ali lesene grobne konstrukcije najdene le pri odraslih, pri otrocih pa ne, v primeru Dravelj v Ljubljani, kjer se grobne konstrukcije pojavljajo pri več kot polovici vseh grobov, pa so bile te izrazito odsotne pri skupini *infans I*, zaslediti pa jo je bilo le v enem grobu skupine *infans II*. Od tega se precej razlikuje situacija na grobišču Kranj – Iskra, kjer so imeli skoraj vsi grobovi grobne konstrukcije in so bili v ta običaj brez izjeme vključeni tudi otroci. Pri otrocih je bilo opaženo tudi njihovo pogosto pojavljanje v skupinskih pokopih, ki so sicer pri nas v obdobju pozne antike razmeroma redki. Skupno je bilo odkritih devet skupinskih grobov, in sicer na grobiščih Dravlje (dvojni grob 23, 24), Iskra (dvojni grob 51, 52) in Pristava I (dvojni grob 218, 219, trojni grob 241, 424, 432, trojni grob 245, 246, 247, dvojni grob 281, 286, trojni grob 296, 297, 298, dvojni grob 322, 323 in skupinski grob 336, 337, 338, 339). Vsi razen dveh skupinskih pokopov vključujejo otroke. Podatek, da je bilo kar 18,5 % vseh otrok pokopanih v skupinskih grobovih, lahko morda pojasnimo s tem, da gre za najobčutljivejše predstavnike družbe. Ti so najpogosteje umirali zaradi nalezljivih bolezni, ki jih lahko vidimo kot eno izmed možnih razlag za skupinske pokope in domnevno sočasno smrt več posameznikov. Podobno razlago bi morda lahko pripisali tudi razmeroma velikemu številu starostnikov v teh pokopih, hkrati pa se zdi pomenljivo prav njihovo skupno pojavljanje z otroki. Večkrat je bilo predlagano, da gre pri otrocih za ritualno posebej občutljivo skupino, ki bi pri prehodu, kot ga predstavlja smrt, morda potrebovala spremstvo odrasle osebe (Crawford 2007, 90; Gilchrist 2012, 208–209; Stoodley 2002, 121).

Pokopi mladostnikov in odraslih

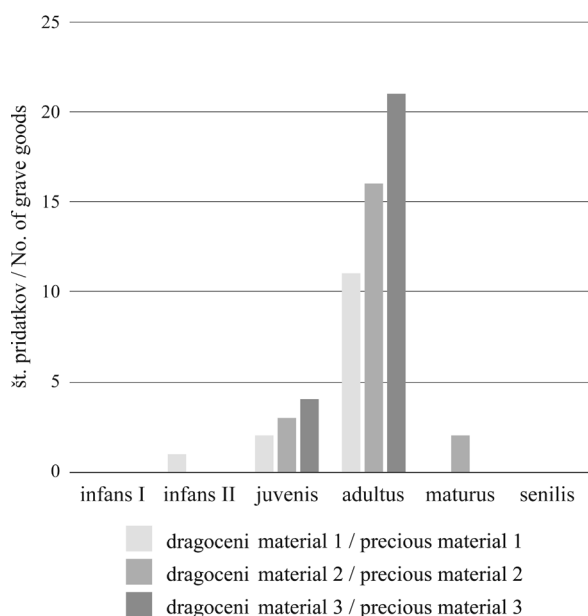
Po obdobju otroštva lahko v kontekstu grobov opazujemo tudi spol. V skupini *juvenis* se sicer še vedno pojavlja precej grobov, pri katerih posameznikom ni bilo mogoče določiti spola, kar lahko pripišemo majhnemu spolnemu dimorfizmu v obdobju pred

biološko odraslostjo. Kljub temu je tu, podobno kot tudi pri skupini *adultus*, posebno pa *adultus I*, opazna veliko večja smrtnost žensk v primerjavi z moškimi, kar lahko najverjetneje povežemo z visoko smrtnostjo žensk pri porodu (*sl. 3*).

V mladostniškem obdobju in obdobju zgodnje odraslosti, ki sta si precej sorodni, so pridatki prisotni v največjem deležu grobov, in sicer v 54,8 % grobov pri skupini *juvenis*, pri skupini *adultus* pa v 61,8 % grobov, pri čemer je ta delež še veliko večji pri skupini *adultus I* (75 %) (*sl. 5*). S prehodom iz otroštva v obdobje *juvenis* sta opazna velika rast v številu grobnih pridatkov (*sl. 4*) in pojav nekaterih novih vrst predmetov, ki pri otrocih niso bile zabeležene. Gre predvsem za orodja (kresilo, šilo, škarje), pojavljajo pa se tudi prstan, pinceta, vretenca, ključ, novc in keramični lonček. Prstani in pincete so večinoma povezani z umrlimi v obdobjih *juvenis* in *adultus*, medtem ko so vretenca in kresila omejena izključno na ti dve obdobji. Pri pokojnih te starosti so izrazito številne tudi ogrlice, ki imajo v povprečju več jagod kot ogrlice v otroških grobovih in grobovih starejših prebivalcev. Grobovi so navadno globlji in imajo pogosteje leseno ali kamnito grobno konstrukcijo.

Razvidno je tudi, da se pri obeh starostnih skupinah pridatki veliko pogosteje pojavljajo v ženskih grobovih (*sl. 6a* in *6b*). Poleg tega so pridatki v ženskih grobovih izrazito številnejši, zastopanih je več vrst pridatkov in več takih, ki so izdelani iz dragocenih materialov. Iz *slike 6a* je sicer razvidno, da je povprečno število pridatkov in vrst pridatkov pri skupini *juvenis* večje v moških grobovih, a gre za močno popačen podatek, ki je posledica groba 6/2004 z grobišča Lajh (Podobnik 2016, 25), kjer je bil 20-letni moški pokopan z 20 pridatki, poleg tega pa je v celotni skupini *juvenis* moški samo 5 grobov. Od dragocenih materialov, ki so bolj ali manj omejeni le na ženske pokope, so bili v skupini *juvenis* najdeni predvsem jantar, srebro ter srebro s pozlato, pri skupini *adultus*, posebej *adultus I*, pa poleg tega pogosto še zlato in granati.

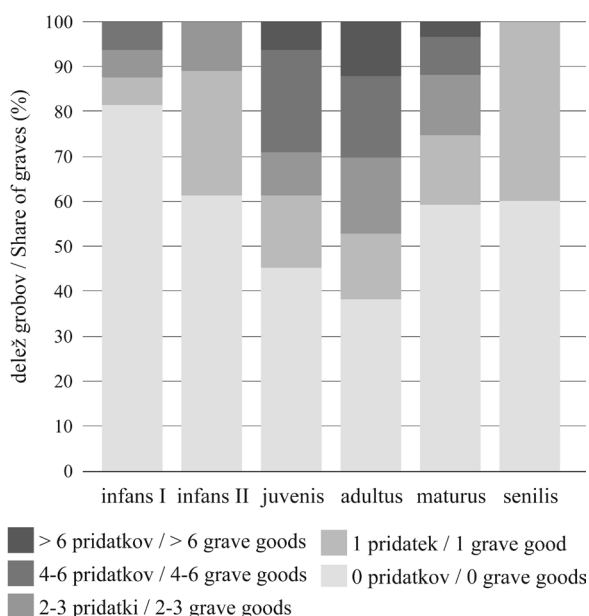
Kako torej razložiti to izrazito koncentracijo dragocenih pridatkov v grobovih mladih žensk? Halsall (1996) premožnost grobov povezuje s stopnjo stresa, ki ga je družba občutila ob smrti posameznika, ta pa naj bi bil v veliki meri povezan s tem, kako je smrt vplivala na odnose v družbi. Grobovi otrok naj bi bili po tej tezi torej preprostejši zato, ker njihova smrt ni pretrgala številnih vezi in ni prinesla potrebe po izrazitem preoblikovanju družbe (Halsall 1996, 13). Teza bi ustrezno pojasnila tudi izjemno bogastvo nekaterih ženskih grobov v

Sl. 7: Zastopanost kategorij dragocenih materialov po starostnih skupinah na obravnavanih poznoantičnih grobiščih v Sloveniji.

Fig. 7: Representation of different categories of precious materials by age group from the analysed Late Antique cemeteries in Slovenia.

obdobjih juvenis in adultus I. Pri teh naj bi njihov družbeni položaj opredeljevali predvsem poroka in zmožnost rojevanja otrok, o čemer pričajo tudi sočasni pisni viri. Zakonika *Lex Salica* (okoli leta 500) in *Lex Ribuarica* (7. st.) namreč navajata za uboj ženske v rodni dobi trikrat tolikšno denarno kazen kot za uboj odraslega moškega ali ženske, ki ne more več imeti otrok (*Lex Salica* XXIV, v: Fisher Drew 1991; *Lex Ribuarica* XII, v: Barfield 1958). Kot poudarja Halsall (1996), je torej velika vrednost mlade ženske za njeno družino temeljila na njeni zmožnosti rojevanja otrok in potencialnega sklepanja zavezništev z drugimi družinami prek poroke. Če je ženska umrla mlada, je to pomenilo pretrganje številnih vezi in velik stres za družbo, kar se je morda izrazilo v bogastvu in nekaterih specifičnih vrstah grobnih pridatkov. V tem lahko morda vidimo tudi trud po ohranitvi potencialnih vezi, ki so bile ustvarjene s poroko, toda pretrgane s smrtjo (Halsall 1996, 15). Da gre pri teh izrazito premožnih grobovih mladih žensk za prehod oziroma stanje, ki najverjetneje ni povezano le z biološko odraslostjo, kaže starost pokojnic, ki se v povprečju giblje okrog 24 let. Povsem mogoče se torej zdi, da gre za premožnejši pokop, povezan z družbenim vidikom odraslosti, poroko ali pomembno vlogo matere.

Sl. 8: Delež grobov glede na število pridatkov po starostnih skupinah na obravnavanih poznoantičnih grobiščih v Sloveniji.

Fig. 8: Share of graves according to number of grave goods by age group from the analysed Late Antique cemeteries in Slovenia.

Izenačenje v spolni sestavi se kaže v skupini adultus II, v kateri sta deleža moških in žensk primerljiva, medtem ko je za skupino maturus značilen večji delež moških pokojnikov. To razliko v spolni sestavi v primerjavi z mlajšimi starostnimi skupinami lahko pojasnimo kot posledico višje umrljivosti žensk v obdobjih juvenis in adultus, v manjši meri pa kot možne napačne antropološke opredelitve nekaterih skeletov, saj ženske lobanje v obdobju maturus pridobivajo nekatere tipično moške značilnosti (Weiss 1972, 245). Skupini adultus II in maturus povezuje tudi zmanjšanje deleža grobov s pridatki, poleg tega pa tudi upad števila pridatkov, števila vrst pridatkov in števila pridatkov, izdelanih iz dragocenih materialov. To je pri skupini maturus posebej izrazito (*sl. 6c, 7 in 8*), podobno pa je bilo ugotovljeno pri starejšem prebivalstvu tudi na anglosaških (Stoodley 2000, 463–464) in merovinških grobiščih (Halsall 1996, 11). Ta upad ni zgolj posledica večjega števila moških grobov, ki z vidika pridatkov navadno delujejo revnejši, saj je bilo podobno situacijo mogoče opaziti tudi v ženskih grobovih. Grobovi skupine maturus so torej vsebovali več pridatkov kot grobovi otrok, toda manj kot grobovi skupin juvenis in adultus.

Halsall (1996) je zmanjšanje bogastva v grobovih žensk nad 40. letom starosti pripisal spremembi vlog v vsakdanjem življenju. Otroci teh že nekoliko starejših žensk so sčasoma tudi sami dosegli odraslo dobo, vloga njihovih mater v gospodinjstvu se je postopno zmanjšala in je prešla na naslednjo generacijo. S tega vidika je smrt starejših, podobno kot pri otrocih, povzročila manj družbenega stresa (Halsall 1996, 21). Prav tako naj bi starejše ženske svoj nakit prepustile hčeram, kar je po Halsallovem mnenju tudi ozadje opisa bogatega pokopa neke ženske brez otrok, za katero je Gregor Tourski v 6. st. zapisal, da je »bila pokopana v cerkvi blizu Metza z veliko zlata in obiljem nakita« (Gregor Tourski, *Historia Francorum*, VIII: 21, v: Thorpe 1974). Podobne vzroke bi verjetno lahko našli tudi za zmanjšanje bogastva v grobovih starejših moških, ki je povsem sorazmerno zmanjšanju bogastva v ženskih grobovih. Čeprav se je družbeni status v starosti morda spremenil in je pogrebni ritual postal manj razkošen, kar se potencialno izraža tudi v plitvejših grobnih jamah ter redkejših kamnitih in lesenih grobnih konstrukcijah, pa, kot opozarjata Hadley in Moore (1999, 37), to ne pomeni, da je postal posameznik manj pomemben. Poleg spremembe vlog bi lahko šlo tudi za to, da aspekti družbenega položaja, ki so sicer izraženi v bogatih pokopih, pri starostnikih niso več relevantni. Pri skupini matusus so večje spremembe prepoznavne v zastopanosti nekaterih vrst grobnih pridatkov. Ogrlice, fibule in posamične jagode se pojavljajo veliko redkeje, kresila in vretenca pa povsem izginejo. Pri slednjih gre za pridatke, za katere se zdi, da so močno povezani s spolom (glej spodaj), morda bi lahko rekli, da postane spol s starostjo v oziru na pridatke manj izražen.

V poznoantičnem grobnem ritualu se je, kot že večkrat omenjeno, poleg starosti morda še bolj očitno izražal posameznikov spol. Kot opozarjata Joanna Sofaer in Marie Louise Stig Sørensen (2013), je pripisovanje kulturnega spola predmetom prek njihove povezave z biološko opredeljenim spolom skeleta problematično, saj zmotno izenačuje biološki in kulturni spol. Iskanje in opazovanje kulturnega spola je v arheologiji grobišč metodološko težavno, saj se arheologi brez etnografskega opazovanja odnosa med osebami in predmeti pravzaprav ne morejo izogniti biološkemu determinizmu (Sofaer, Sørensen 2013, 532). V okviru analiz se na podlagi biološke opredelitve spola pri skeletih niso pokazale izrazitejšje razlike pri globini in konstrukciji groba, prav tako ne pri legi v kontekstu grobišča, so bile pa večje razlike opazne pri grobnih pridatkih.

Kot že omenjeno, so bili ženski grobovi v vseh starostnih skupinah premožnejši od moških, ko gre za število pridatkov, število vrst pridatkov in število pridatkov, izdelanih iz dragocenih materialov. Poleg tega se je pokazalo, da lahko z vidika fizične antropologije govorimo o obstoju moškega in ženskega grobnega sestava. Med tipično ženske predmete lahko uvrstimo prstane, fibule, uhane, igle, vretenca, stekleno posodje ter nakit iz steklenih in jantarnih jagod. V nasprotju s tem lahko z moškimi povežemo kresila, kresilne kamne, škarje, šila, keramiko in orožje. Poleg tega je za moške grobove značilno, da se v grobu pojavi tudi več pasnih spon. Moški in ženski grobni sestav se med seboj večinoma izključujeta, vendar se nekateri predmeti pojavljajo pri obeh in so bili posledično opredeljeni kot spolno nevtralni. Gre za pasne spon, nože, glavnike in novce, morda pa bi sem lahko uvrstili tudi zapestnice, ki se po večini sicer pojavljajo v ženskih grobovih, in pincete, ki so večinoma povezane z moškimi grobovi. Iz te razdelitve nekoliko odstopajo nekateri pokopi na Bledu – Pristavi I, kjer se v štirih moških grobovih pojavijo uhani, v ženskem grobu 358 (Knific 1983, T. 25) pa je bilo med množico drugih predmetov, od katerih je veliko tipično ženskih, najdeno tudi kresilo. Prav kresilo je eden izmed pridatkov, ki jih velja posebej izpostaviti. Razen prej omenjenega bogatega ženskega groba 358 s Pristave I se kresilo pojavlja le v moških grobovih, in sicer le pri skupinah juvenis in adultus, zaradi česar se zdi, da gre za predmet, ki je v grobnem ritualu vseboval sporočilo, povezano z življenjskim ciklom. Tako v prej omenjenem ženskem grobu 358 s Pristave I kot tudi v moških grobovih se kresilo vedno pojavlja v grobovih z velikim številom pridatkov, navadno z eno ali več pasnimi sponami, nožem in kresilnimi kamni. Zdi se, da lahko kresila povežemo z mladimi moškimi, hkrati pa gre za simbolni predmet, ki morda odraža tudi nek specifičen družbeni položaj. V vsakdanjem življenju se kresilo včasih povezuje s potovanjem, saj gre za predmet, ki ga je popotnik potreboval, da si je zakuril ogenj. Pri bronastodobnih pokopih v Britaniji ga povezujejo tudi s simboličnim potovanjem v posmrtno življenje (Teather, Chamberlain 2016). Morda bi lahko kresila in ogenj povezovali tudi z razsvetljevanjem posmrtnega življenja, kakršna je vloga oljenk v rimskih grobovih (Alcock 1980, 60), svetila pa so bila v antiki uporabljena tudi v obredju, ki je potekalo na grobiščih (Toynbee 1982, 63). V ženskih grobovih lahko sorodno vlogo simbolnega pridatka, ki ni neposredno povezan

z nošo, pripišemo vretencem. Na obravnavanih grobiščih se pojavljajo le pri skupinah juvenis in adultus, najpogosteje v obdobju zgodnje odraslosti, v vseh primerih pa gre za grobove z velikim številom predmetov, med katerimi so tudi pridatki, izdelani iz dragocenih materialov. Vretenca se kot grobni pridatek pojavljalo v širokem prostorskem in časovnem okviru ter so razumljena kot simbol ženskosti v različnih kulturah (McCafferty, McCafferty 1991). V nekaterih dekliških in ženskih grobovih v rimskem obdobju so bila eden izmed predmetov, ki jih je mogoče povezati s t. i. prerano smrtjo oziroma *mors immatura*. Povezujemo jih z boginjami Parcae, ki naj bi tkale usodo ljudi (Martin-Kilcher 2000, 65), za to poznamo primerjavo tudi v skandinavski mitologiji (Ekengren 2013, 187). Vreteno je tudi izraz, ki ga oporoka anglosaškega kralja Alfreda Velikega iz 9. st. uporabi za označbo ženske strani družine (*Oporoka Alfreda Velikega*, v: Keynes, Lapidge 1983).

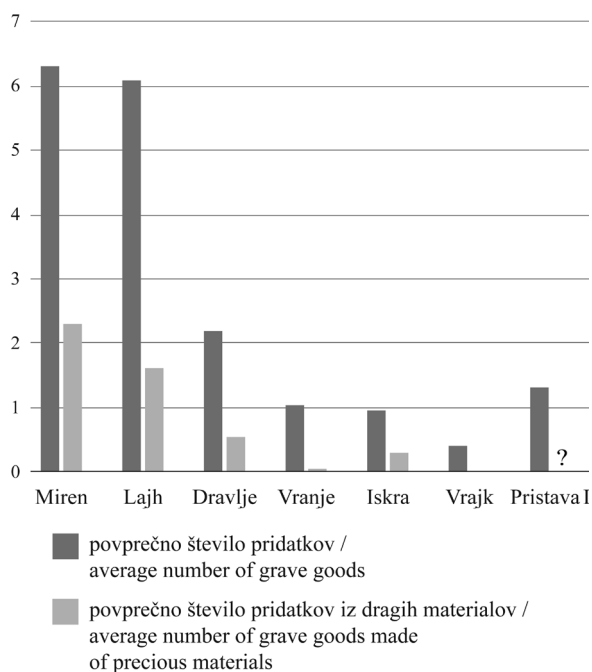
Razlogov za to, da imajo ženski grobovi v povprečju več pridatkov kot moški, je verjetno več. Kot nam je obdobje pozne antike znano iz pisnih virov, se zdi malo verjetno, da bi imele ženske večjo ekonomsko ali pravno moč kakor moški. Verjetneje se zdi, da je ženska noša vključevala več elementov, ki so se ohranili v arheološkem zapisu, njeno bogastvo, ki med drugim odseva v uporabi dragih materialov, pa kaže, da je bilo izkazovanje družbenega položaja in drugih aspektov identitete v grobnem ritualu pri ženskah morda pomembnejše kot pri moških. Spol, vsaj biološki, je v grobnem ritualu obravnavanih grobišč torej nedvomno razviden, toda kakšen je razlog za njegovo izražanje? Najbolj neposredna razlaga bi bila, da gre za odsev različnih vlog v času življenja, vendar pa gre za sporno interpretacijo, ki sloni na preslikavi stereotipnih predstav o vlogi spolov 19. in 20. st. v daljno preteklost. Kot je poudaril Heinrich Härke (2011, 103), pa ta razlaga prav tako ne pojasni, zakaj je spolna identiteta manj jasno izražena v grobnem ritualu rimske dobe ter visokega in poznega srednjega veka. Namesto tega bi bilo izražanje spola morda lahko povezano s tem, da sta bila pozna antika in zgodnji srednji vek izrazito nestabilni obdobji, zaznamovani z migracijami. Te pogosto privedejo do tega, da se nekatere kulturne, družbene in politične meje zabrišejo ali celo povsem izginejo, kar lahko vpliva tudi na tradicionalne vloge spolov. Härke meni, da je v obdobju tovrstne ideološke negotovosti ritual eden izmed načinov za poudarjanje in ponovno vzpostavljanje zamejitev, ki so v resničnem življenju

morda postale bolj nejasne. V primeru spola po njegovem mnenju grobni ritual torej predstavlja družbeni red – ne kakršen je, temveč kakršen bi moral biti (Härke 2011).

Podobnosti in razlike med analiziranimi grobišči

Na vseh analiziranih grobiščih so se glede na navedene značilnosti pokazali podobni vzorci, kar bi lahko nakazovalo na to, da je bilo mišljenje v ozadju pogrebnega rituala pri vseh grobiščih sorodno, številne vzporednice pa je bilo mogoče opaziti tudi na številnih sočasnih grobiščih v drugih delih Evrope. Kljub temu se zdi, da se je to mišljenje na obravnavanih grobiščih manifestiralo na nekoliko različne načine, kar se kaže v razlikah med posameznimi grobišči.

Največ podobnosti je opaziti med grobiščema Miren – Japnišče (Tratnik, Karo 2018), datiranim v čas poznega 5. in začetek 6. st., in Kranj – Lajh (Podobnik 2016; Stare 1980), ki ga uvrščamo v čas od poznega 5. do začetka 7. st. Zanju je značilno pojavljanje velikega števila pridatkov, vključno s tistimi iz dragocenih materialov (sl. 9). Ti dve

Sl. 9: Povprečno število pridatkov in pridatkov, izdelanih iz dragih materialov na analiziranih poznoantičnih grobiščih v Sloveniji.

Fig. 9: Average number of grave goods and grave goods made of precious materials in the analysed Late Antique cemeteries in Slovenia.

grobišči sta razmeroma dobro primerljivi po številu pridatkov v moških in ženskih grobovih, tudi tu pa so z vidika pridatkov ženski pokopi premožnejši. Izrazita sorodnost med njima se kaže tudi v materialni kulturi ter v legi pridatkov v grobu. Podobna materialna kultura je bila, sicer z izrazito manjšim številom pridatkov, ugotovljena tudi na grobišču Dravlje v Ljubljani (Slabe 1975), ki je datirano v čas od konca 5. do sredine 6. st. Pri vseh treh zasledimo pogosto pojavljanje pasnih spon, nožev, fibul, pincet in novcev, na grobišču v Dravljah in na Lajhu pa tudi glavnikov in prstanov. Za vsa tri grobišča je značilna tudi prisotnost posameznikov z namerno preoblikovanimi lobanjami, primerljiva pa so tudi z vidika lege grobišča, saj gre za lokacije z izrazito strateško lego v bližini pomembnih cestnih povezav. Grobišče Miren – Japnišče, katerega pripadajoča naselbina sicer še ni bila odkrita, leži v neposredni bližini rimske ceste, ki je povezovala Emono in Akvilejo (Tratnik 2018, 6). Podobno se predvideva za še neodkrito naselbino, katere prebivalci so pokopavali na grobišču v ljubljanskih Dravljah. Ta naj bi nastala v predelu zunaj Emone in nadzorovala bližnje cestno križišče (Slabe 1975, 93). Pomembno strateško lego je imel tudi Karnij (Kranj), ki je bil v poznoantičnem obdobju najpomembnejša naselbina na današnjem slovenskem ozemlju. Gre za naravno dobro utrjeno naselbino, ki je nedvomno nadzorovala cesto in prehod čez reko Savo v neposredni bližini. Pri Mirnu, Dravljah in Kranju gre torej, vsaj glede na njihovo lego, za naselbine, katerih vloga je bila verjetno izrazito dominantna. Vsaj del prebivalstva, ki je pokopavalo na omenjenih treh grobiščih, se na podlagi grobnih pridatkov že od samih začetkov izkopavanj povezuje z germanskimi prišleki oziroma vojaško elito. V primeru Mirna in Dravelj se na podlagi materialne kulture sklepa predvsem na prisotnost Vzhodnih Gotov (Tratnik, Karo 2018, 77; Slabe 1975, 80), medtem ko naj bi bila etnična sestava Karnija še bolj raznolika. Tu naj bi ob romaniziranim staroselskem prebivalstvu živeli tudi Vzhodni Goti in Langobardi, nekateri predmeti pa imajo primerjave tudi na naselitvenih območjih Frankov in Alemanov (Werner 1962, 121–130; Bierbrauer 1984, 57–58; Vinski 1980; Knific, Lux 2015, 31). Čeprav so tovrstne etnične opredelitve na podlagi pridatkov v grobovih izredno problematične (Jones 1997; Brather 2002; 2017; Rummel 2007; Pohl 2010; Halsall 2011), se zdi upravičeno trditi, da je prostor današnje Slovenije v času pozne antike naseljevalo kulturno precej raznoliko prebivalstvo, oziroma lahko na podlagi grobov iz Lajha predvidevamo

vsaj raznolikost elite. V primeru Dravelj, Mirna in Lajha gre za skupnosti, ki so imele stike z različnimi deli Evrope ter dostop do luksuznih dobrin, ki so si jih pripadniki tamkajšnjih elit v skladu z lastnimi pogrebnimi običaji lahko privoščili tudi zakopati v grob.

Dober primer raznolikosti prebivalstva, včasih tudi na majhnem območju, sta razmeroma sočasni grobišči v Kranju na območjih Lajha in Iskre, ki ju ločuje le reka Sava. Grobišče Iskra (Sagadin 1987), datirano v 6. st., bi morda lahko pripadalo za zdaj še neodkriti naselbini na desnem bregu reke, čeprav ne gre izključiti niti možnosti, da bi šlo za prebivalstvo Karnija, ki zaradi takšnih ali drugačnih razlogov ni pokopavalo na Lajhu. Pokojnike so na grobišču Iskra pokopavali s precej manjšim številom ter drugimi vrstami pridatkov kot tiste na Lajhu, prav tako se tu redkeje pojavljajo predmeti, izdelani iz dragocenih materialov. Te razlike grobišče Iskra jasno ločujejo od Lajha, Dravelj in Mirna, zato se zdi upravičeno, da ga uvrstimo v drugo skupino analiziranih grobišč, kamor bi po podobnostih lahko uvrstili tudi nekoliko zgodnejše grobišče na Ajdovskem gradcu pri Vranju (Petru, Ulbert 1975), datirano v čas od poznega 4. do konca 5. st. Materialna kultura je bila v obeh primerih sorodna, čeprav po številu razmeroma skromna. Zanju je značilno pogostejše pojavljanje zapestnic in uhanov ter redkeje pasnih spon. Fibul med pridatki ni bilo, so pa v tej skupini grobišč zabeleženi pokopi s keramičnimi lončki, a so ti zelo redki. Sorodnost omenjenih grobišč je vidna tudi v kamnitih grobnih konstrukcijah. Te se sicer razmeroma pogosto pojavljajo tudi na Lajhu, a so imeli tamkajšnji grobovi, vključeni v našo raziskavo, le lesene grobne konstrukcije. Drugače od Kranja – Iskre, kjer so bili grobovi obdani ali obloženi večinoma s prodniki, so grobne konstrukcije na Vranju narejene po večini iz skal. V obeh primerih se zdi, da bi hkrati s posnemanjem stare rimske tradicije pokopavanja v sarkofagih pri grobnih konstrukcijah lahko šlo tudi za ne-ideološke vzroke, saj bi na obeh grobiščih grobne konstrukcije vsaj delno lahko pojasnili tudi kot posledico vkopavanja grobov v geološko podlago, ki jo na grobišču Iskra sestavljajo prodnati rečni nanosi, na Vranju pa grobe skale. Višinska utrjena naselbina Ajdovski gradec nad Vranjem je imela v nasprotju s Kranjem izrazito odmaknjeno lego stran od pomembnejših cest. Potencialno bi v to drugo skupino grobišč lahko uvrstili tudi Vrajk v Gorenjem Mokronogu (Bavec 2003), datiran v čas od konca 6. do začetka 7. st., saj sta bila tako grobišče

kot njemu pripadajoča naselbina Grad na nekoliko odmaknjeni, višinski lokaciji, z grobiščem Iskra v Kranju pa ga poleg sorodne materialne kulture povezuje še domnevna prisotnost cerkve. Čeprav temelji, odkriti na severnem delu grobišča Iskra, morda niso ostanki prvotne, poznoantične cerkve, pa je Milan Sagadin (1987, 66) mnenja, da je ta stala na istem mestu. Podobno je bilo zabeleženo tudi na Vrajku, če sprejmemo interpretacijo Uroša Bavca (2003), da stojke ovalne stavbe v jugozahodnem delu grobišča dejansko predstavljajo ostanek poznoantične cerkve. Na Ajdovskem gradcu nad Vranjem sta bili dve cerkvi, vendar pa sta stali znotraj naselbine, medtem ko je bilo grobišče zunaj obzidja ob domnevni dohodni poti. Omeniti je treba, da je grobišče datirano v pozno 4. in 5. st., medtem ko naj bi bili cerkvi postavljeni šele v poznem 5. st. (Knific, Nabergoj 2016, 29), zato sočasnost ni povsem zanesljiva. Pri populacijah z grobišč Iskra, Vrajk in Vranje lahko torej najverjetneje pričakujemo močan vpliv krščanstva, ki pa ga v tem formativnem obdobju gotovo zaznamujeta še velika raznolikost ter sinkretizem poganskih in krščanskih elementov. Prebivalstvo, ki je pokopavalo na grobiščih druge skupine, bi na podlagi materialne kulture morda lahko označili pretežno za romanizirane staroselce, katerih pogrebni rituali so sicer bolj neenotni kot tisti v prvi skupini grobišč, a kljub temu kažejo podobnosti. Pridatki v grobovih druge skupine grobišč so manj številni ter izdelani predvsem iz železa in brona (*sl.* 9), kar kaže, da to prebivalstvo ni imelo dostopa do predmetov iz dragocenih materialov ali pa teh, morda v skladu z *romanitas*, niso prilagali v grobove. Za potrditev oziroma izključitev te druge možnosti bi bila potrebna primerjava materialne kulture grobišč in pripadajočih naselbin. Na Ajdovskem gradcu pri Vranju gre pri naselbinskih in grobiščnih najdbah za primerljive predmete, medtem ko naselbina, ki ji je pripadalo grobišče Iskra v Kranju, še ni znana, slabo raziskana in neobjavljena pa ostaja tudi naselbina Grad v Gorenjem Mokronogu, ki ji je pripadalo grobišče na Vrajku.

Grobišče Bled – Pristava I (Knific 1983) zaznamujejo številne posebnosti in ga ne moremo uvrstiti v nobeno skupino tu obravnavanih grobišč. Tam so nehali pokopavati domnevno najpoznejše, in sicer šele v prvi tretjini 7. st. Materialna kultura je podobna kot na drugih analiziranih grobiščih, vendar pa je v tem primeru mogoče opaziti odsotnost germanskih elementov in veliko pogostejše pojavljanje uhanov in zapestnic, kar Pristavo umešča bolj v krog druge skupine grobišč.

Ti predmeti, sicer značilni za ženske grobove, se na Pristavi I občasno pojavljajo tudi v grobovih, ki so bili z antropološko analizo opredeljeni kot moški. Nasprotno pa se na Pristavi I predmeti, kot sta nož in pinceta, ki so na preostalih grobiščih bolj značilni za moške, tu pogosteje pojavljajo v ženskih pokopih. Prav tako je bila na Pristavi I ugotovljena nekoliko drugačna obravnava otrok, sploh najmlajših, saj so v njihovih grobovih pridatki, medtem ko jih na drugih grobiščih po večini nimajo. Tu je bil tudi precej velik delež skupinskih pokopov, v katerih se pojavljajo predvsem otroci in starejši, kar prav tako kaže na številne paralele med starostnima skupinama. Tudi po razmeroma majhnem številu pridatkov v grobovih (*sl.* 9) in nekoliko odmaknjeni legi še neraziskane naselbine na blejski grajski vzpetini je grobišče Pristava I sicer v večini ozirov bolj podobno drugi skupini grobišč, torej Iskri, Vranju in morda Vrajku, tudi to grobišče pa je pripisano romaniziranemu staroselskemu prebivalstvu.

SKLEP

Na obravnavanih poznoantičnih grobiščih so se pokazale skupne značilnosti, povezane s starostjo in spolom pokojnikov, kar je seveda povezano tudi s samo metodo soočenja namernih in funkcionalnih podatkov. Za najpremožnejše so se izkazali grobovi oseb, ki so umrle v mladosti ali zgodnji odraslosti, kar se kaže v večjem številu pridatkov in vrst pridatkov ter uporabi dragih materialov, poleg tega pa tudi v pogostejšem pojavljanju lesenih ali kamnitih grobnih konstrukcij in globljih grobnih jamah. Veliko število pridatkov in pojavljanje dragih materialov sta še posebej značilni za ženske, kar, sodeč po sočasnih pisnih virih, morda odraža velik pomen ženske za skupnost, ki je povezan s sklepanjem zavezništev s poroko in rojevanjem otrok. Vsekakor se zdi, da je v večini primerov smrt mlade odrasle osebe za družbo pomenila velik šok in je privedla do potrebe po njenem preoblikovanju. Slednje je morda tudi argument za to, da so grobovi starejših v primerjavi med opazovanimi kategorijami manj premožni, kar se podobno kot pri otrocih zrcali v manjšem številu grobnih pridatkov, redki uporabi dragih materialov in plitvejših grobnih jamah. Obe skupini sicer povezuje tudi pogosto pojavljanje v skupinskih pokopih. Po spolu je bilo mogoče razločiti ženski in moški grobni sestav, nekateri pridatki pa se pojavljajo pri obeh in so zato označeni kot

spolno nevtralni. Ti so pogosto zabeleženi tudi v grobovih otrok, v katerih so včasih pridani tudi predmeti, ki jih sicer povezujemo z ženskami. Kot zanimiv pridelek v moških grobovih se je izkazalo kresilo, v ženskih pa vretenca. Pojavljata se namreč skoraj izključno v grobovih oseb, ki so umrle v mladostniški dobi ali zgodnji odraslosti, in sicer večinoma v pokopih, ki jih glede na ocene premožnosti označujemo za bogate. Zdi se torej, da jih v kontekstu poznoantičnih grobišč lahko označimo za simbolne pridatke. Vretenca so pogosto obravnavana z vidika simbolike in mitologije, povezuje pa se jih predvsem s prerano smrtjo, usodo in plodnostjo. Tovrstne obravnave kresil so precej redkejše, njihov pomen v kontekstu grobov pa še nekoliko bolj izmuzljiv. Morda bi njihovo povezavo z ognjem lahko razložili kot simbolno razsvetljevanje posmrtnega življenja.

Večina analiziranih grobov ustreza omenjenim značilnostim, vendar pa nam ključne podatke posredujejo tudi tisti grobovi, ki od teh norm odstopajo. Pri takšnih grobovih gre morda računati z aspekti identitete, ki niso neposredno povezani z življenjskim ciklom, temveč izražajo neke druge dejavnike, ki vplivajo na posameznikov položaj v družbi. Ti dejavniki so nedvomno večplastni ter povezani s statusom posameznika in njegove družine; ta je lahko pridobljen ali prirojen, povezan z ekonomsko močjo, pravnim položajem, resničnim ali namišljenim poreklom, etničnostjo, vero ali povsem simbolnimi aspekti, ki danes morda sploh niso več razpoznavni ali razumljivi. Dober primer tega so redki otroški grobovi z večjim številom pridatkov, vključno s tistimi iz dragocenih materialov. Pri teh lahko verjetno sklepamo o visokem družbenem položaju, ki je bil glede na mladost pokojnika najverjetneje deden.

Kljub temu velja na tej točki poudariti, da ni nujno, da so vsi poznoantični prebivalci današnjega slovenskega ozemlja sploh želeli izražati družbeni položaj v kontekstu pokopa in da ta morda ni bil izražen skozi opazovane kategorije. Upoštevati je

namreč treba, da se *romanitas* načeloma ne kaže v bogatih pokopih in da nam lahko podatke o družbenem položaju pokojnika posreduje tudi lokacija pokopa. To v kontekstu obravnavanih grobišč sicer ni bilo ugotovljeno, izjema je le nekoliko pogostejše pojavljanje otrok ob robovih ali poteh skozi grobišče. Zato bi bilo v nadaljnje analize koristno vključiti tudi pokope v cerkvah, ki so pri nas predvsem del višinskih naselbin.

Pri preučevanju grobov je problematično, da se v arheologiji srečujemo le z drobcem pogrebne rituala, ki je gotovo odseval različne, spreminjajoče in prekrivajoče se vidike pokojnikove identitete, hkrati pa tudi interese in ambicije tistih, ki so ga pokopali. Ker gre pri pokopu za simbolni kontekst, ki ga zaradi časovne in kulturne oddaljenosti le s težavo razumemo, je nujno, da pri njegovem preučevanju arheološkim ostankom dodamo nove informacije. Pri tem nam je, kot je bilo prikazano pri analizi poznoantičnega pogrebne rituala, lahko v veliko pomoč metoda soočenja nameranih in funkcionalnih podatkov, ki nam omogoča raziskovanje ritualne in slabo poznane narave pokopov skozi objektivne kategorije osteoloških analiz. Pri tem je treba opozoriti, da se večino časa ukvarjamo z biološkimi opredelitvami, ki nimajo nujno neposredne povezave s kulturnimi opredelitvami obravnavane družbe. Da bi se pri preučevanju grobov izognili vrtenju v krogih, se torej zdi koristna vpeljava neodvisnih podatkov. Pri tem nam lahko o življenju pokojnika veliko pove fizična antropologija, pomembno vlogo pa imajo tudi genetske raziskave in analize izotopov, ki nam lahko posredujejo nove informacije o prehrani, mobilnosti in družinskih povezavah (Amorim *et al.* 2018; Csáky *et al.* 2020).

Zahvala

Zahvaljujem se Tini Milavec za usmerjanje pri pisanju članka ter za pomoč in podporo pri nastajanju magistrske naloge, iz katere izhaja ta prispevek.

ALCOCK, J. P. 1980, Classical Religious Belief and Burial Practice in Roman Britain. – *Archaeological Journal* 137(1), 50–85.

AMORIM *et al.* 2018 = C.E.G. Amorim, S. Vai, C. Posth, A. Modi, I. Koncz, S. Hakenbeck, M. C. La Rocca, B. Mende, D. Bobo, W. Pohl, L. Pejrani Baricco, E. Bedini, P. Francalacci, C. Giostra, T. Vida, D. Winger, U. von Freeden, S. Ghirrotto, M. Lari, G. Barbujani, J. Krause,

D. Caramelli, P. J. Geary, K. R. Veeramah 2018, Understanding 6th-century barbarian social organization and migration through paleogenomics. – *Nature Communications* 9(1), 1–9.

ARNOLD, C. 1980, Wealth and Social Structure: A Matter of Life and Death. – V: P. Rahtz, T. Dickinson, L. Watts (ur.), *Anglo-Saxon Cemeteries 1979*, BAR British Series 82, 81–142.

- BAVEC, U. 2003, Predhodno poročilo o poznoantičnem grobišču na Vrajku v Gorenjem Mokronogu (Preliminary report on the late Roman cemetery at Vrajk in Gorenji Mokronog). – *Arheološki vestnik* 54, 325–330.
- BIERBRAUER, V. 1984, Jugoslawien seit dem Beginn der Völkerwanderung bis zur slawischen Landnahme: die Synthese auf dem Hintergrund von Migrations- und Landnahmevorgängen. – *Beiträge des Südosteuropa-Arbeitskreises der Deutschen Forschungsgemeinschaft zum V. Internationalen Südosteuropa-Kongreß der Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen*, 49–97, Göttingen.
- BOLTA, L. 1981, *Rifnik pri Šentjurju: poznoantična naselbina in grobišče (Rifnik – Spätantike Siedlung und Gräberfeld)*. – Katalogi in monografije 19.
- BRATHER, S. 2002, Ethnic Identities as Constructions of Archaeology: The Case of the Alamanni. – V: A. Gillett (ur.), *On Barbarian Identity: Critical Approaches to Ethnicity in the Early Middle Ages*, *Studies in the Early Middle Ages* 4, 149–175.
- BRATHER, S. 2017, The Archaeology of identities and alterities. Opposite perspectives for the Early Middle Ages. – V: J. López Quiroga, M. Kazanski, V. Ivanišević (ur.), *Entangled Identities and Otherness in Late Antique and Early Medieval Europe. Historical, Archaeological and Bioarchaeological Approaches*, BAR International Series 2852, 11–22.
- CRAWFORD, S. 2007, Companions, co-incidences or chattels? Children in the early Anglo-Saxon multiple burial. – V: S. Crawford, G. Shepherd (ur.), *Children, Childhood and Society. IAA Interdisciplinary Series Studies in Archaeology, History, Literature and Art*, BAR International Series, 83–92.
- CRAWFORD, S. 2008, Special burials, special buildings? An Anglo-Saxon perspective on the interpretation of infant burials in association with rural settlement structures. – V: K. Bacvarov (ur.), *Babies Reborn: Infant/Child Burials in Pre- and Protohistory*. BAR International Series, 197–204.
- CSÁKY *et al.* 2020 = V. Csáky, D. Gerber, I. Koncz, G. Csiky, B. G. Mende, B. Szeifert, B. Egyed, H. Pamjav, A. Marcsik, E. Molnár, G. Pálfi, A. Gulyás, B. Kovacsóczy, G. M. Lezsák, G. Lőrinczy, A. Szécsényi-Nagy, T. Vida 2020, Genetic insights into the social organisation of the Avar period elite in the 7th century AD Carpathian Basin. – *Scientific Reports* 10(1), 948.
- EFFROS, B. 2000, Skeletal sex and gender in Merovingian mortuary archaeology. – *Antiquity* 74, 632–639.
- EKENGREN, F. 2013, Contextualizing Grave Goods. Theoretical Perspectives and Methodological Implications. – V: L. Nilsson Stutz, S. Tarlow (ur.), *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial*, 173–192, Oxford, New York.
- GILCHRIST, R. 2012, *Medieval Life: Archaeology and the Life Course*. – Woodbridge.
- HADLEY, D. M., J. M. MOORE 1999, „Death Makes the Man“? Burial Rite and the Construction of Masculinities in the Early Middle Ages. – V: D. M. Hadley (ur.), *Masculinity in Medieval Europe*, 21–38, London, New York.
- HAKENBECK, S. 2011, Roman or barbarian? Shifting identities in early medieval cemeteries in Bavaria. – *Post-Classical Archaeologies* 1, 37–66.
- HALSALL, G. 1996, Female status and power in early Merovingian central Austrasia: the burial evidence. – *Early Medieval Europe* 5(1), 1–24.
- HALSALL, G. 2011, Ethnicity and Early Medieval Cemeteries. – *Arqueologia y Territorio Medieval* 18, 15–27.
- HÄRKE, H. 1990, ‘Warrior graves’? The background of the Anglo-Saxon burial rite. – *Past and Present* 126, 22–43.
- HÄRKE, H. 1992a, Angelsächsische Waffengräber des 5. bis 7. Jahrhunderts. – *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 6.
- HÄRKE, H. 1992b, Changing Symbols in a Changing Society: The Anglo-Saxon Weapon Burial Rite in the Seventh Century. – V: M. O. H. Carver (ur.), *The Age of Sutton Hoo: The Seventh Century in North-Western Europe*, 149–165, Woodbridge.
- HÄRKE, H. 1993, Intentionale und funktionale Daten. Ein Beitrag zur Theorie und Methodik der Gräberarchäologie. – *Archäologisches Korrespondenzblatt* 23, 141–146.
- HÄRKE, H. 1994, Data Types in Burial Analysis. – V: B. Stjernquist (ur.), *Prehistoric graves as a source of information: symposium at Kastlösa, Öland, May 21–23, 1992*, 31–39, Stockholm.
- HÄRKE, H. 1997, The Nature of Burial Data. – V: C. Kjeld Jensen, K. Høilund Nielsen (ur.), *Burial and Society: The Chronological and Social Analysis of Archaeological Burial Data*, 19–27, Aarhus, Oxford, Oakville.
- HÄRKE, H. 2011, Gender representation in early medieval burials: ritual re-affirmation of a blurred boundary? – V: S. Brookes, S. Harrington, A. Reynolds (ur.), *Studies in Early Anglo-Saxon Art and Archaeology: Papers in Honour of Martin G. Welch*, British Archaeological Reports, 98–105, Oxford.
- JONES, S. 1997, *The Archaeology of Ethnicity. Constructing identities in the past and present*. – London.
- KISZELY, I. 1980, Kratka antropološka karakterizacija grobišča iz langobardske dobe v Kranju. – V: V. Stare, *Kranj, nekropola iz časa preseljevanja ljudstev*, Katalogi in monografije 18, 33–37.
- KNIFIC, T. 1983, *Bled v zgodnjem srednjem veku. Preučevanje naselitve v mikroregiji*. – (neobjavljena doktorska disertacija / unpublished PhD thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani).
- KNIFIC, T., J. LUX 2015, Kranj z okolico v pozni antiki – zapis geografa iz Ravene in arheološki podatki. – *Kranjski zbornik*, 29–41.
- KNIFIC, T., T. NABEGOJ 2016, *Srednjeveške zgodbe iz stičišča svetov*. – Ljubljana.
- LEBEN-SELJAK P. 1995, Antropološka analiza poznoantičnih skeletov z Ajdne nad Potoki. – *Jeseniški zbornik* 7, 237–250.
- LEBEN-SELJAK, P. 1996, *Antropološka analiza poznoantičnih in zgodnesrednjeveških najdišč Bleda in okolice*. – (neobjavljena doktorska disertacija / unpublished PhD thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani).
- LEBEN-SELJAK, P. 2003, Antropološka analiza poznoantičnega grobišča na Vrajku v Gorenjem Mokronogu (Anthropological analysis of the late Roman cemetery at Vrajk in Gorenji Mokronog). – *Arheološki vestnik* 54, 397–420.

- LEBEN-SELJAK, P. 2004, *Antropološka analiza skeletov z Lajha v Kranju* (neobjavljeno poročilo / unpublished report, Arhiv ZVKDS, OE Kranj).
- LEBEN-SELJAK, P. 2006, Antropološka analiza poznoantične skeletne serije z Rifnika (Anthropological analysis of skeletal remains from the Late Roman Necropolis at Rifnik). – *Arheološki vestnik* 57, 427–455.
- LEBEN-SELJAK, P. 2014, Antropološka analiza skeletov z Lajha v Kranju (neobjavljeno poročilo / unpublished report, Arhiv ZVKDS, OE Kranj).
- LEBEN-SELJAK, P. 2018, Antropološka analiza skeletov. – V: V. Tratnik, Š. Karo, *Miren. Grobišče iz časa preseljevanja ljudstev*, Monografije CPA 3, 58–70, Ljubljana.
- LESKOVAR T., B. ŽUPANEK 2020, Palaeopathological study of five individuals from the late antiquity cemetery at Dravljje. – *Zdravniški vestnik* 89 (9–10), 468–84.
- LEWIS, M. E. 2007, *The Bioarchaeology of Children: Perspectives from Biological and Forensic Anthropology*. – New York.
- MARTIN-KILCHER, S. 2000, Mors immatura in the Roman world – a mirror of society and tradition. – V: J. Pearce, J. M. Millett, M. Stuck (ur.), *Burial, Society and Context in the Roman World*, 63–77, Oxford.
- McCAFFERTY, G., S. D. McCAFFERTY 1991, Spinning and Weaving as Female Gender Identity in Post-Classic Mexico. – V: M. B. Schevill, J. C. Berlo, E. Dwyer (ur.), *Textile Traditions of Mesoamerica and the Andes: An Anthology*, 19–44, New York, London.
- MODRIJAN, Z. 2011, Uvod. – V: Z. Modrijan, T. Milavec, *Poznoantična utrjena naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu. Najdbe / Late Antique Fortified Settlement Tonovcov Grad near Kobarid. Finds*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 24, 11–20.
- MÜHLMANN, W. 1938, *Methodik der Völkerkunde*. – Stuttgart.
- OROŽEN-ADAMIČ *et al.* 1975 = A. Orožen-Adamič, M. Zorc, D. Zupanc 1975, Antropološka obdelava izkopanega gradiva. – V: P. Petru, T. Ulbert, *Vranje pri Sevnici. Starokrščanske cerkve na Ajdovskem gradu / Vranje bei Sevnica: Frühchristliche Kirchenlagen auf dem Ajdovski gradec*, Katalogi in monografije 12, 117–122, Ljubljana.
- PADER, E.-J. 1980, Material symbolism and social relations in mortuary studies. – V: P. Rahtz, T. Dickinson, L. Watts (ur.), *Anglo-Saxon Cemeteries*, 1979, BAR Series, 81 – 142.
- PAVLETIČ, K. 2018, *Preučevanje družbene strukture na podlagi poznoantičnih grobišč*. – (neobjavljeno magistrsko delo / Unpublished Master's thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani).
- PAVLETIČ, K. 2020, Kratek pregled razvoja teoretskih pristopov v arheologiji grobišč pozne antike in zgodnjega srednjega veka (A Short Overview of Theoretical Approaches in the Archaeological Research of Late Antique and Early Medieval Cemeteries). – *Arheo* 37, 25–45.
- PETRU, P., T. ULBERT 1975, *Vranje pri Sevnici: starokrščanske cerkve na Ajdovskem gradu / Vranje bei Sevnica: Frühchristliche Kirchenlagen auf dem Ajdovski gradec*. – Katalogi in monografije 12.
- PILKINGTON, N. 2013, Growing Up Roman: Infant Mortality and Reproductive Development. – *Journal of Interdisciplinary History* 44(I), 1–35.
- PLETERSKI, A., M. BELAK 2002, Grobovi s Puščave nad Starim trgom pri Slovenj Gradcu (Die Gräber von Puščava oberhalb von Stari trg bei Slovenj Gradec). – *Arheološki vestnik* 53, 233–200.
- PODOBNIK, T. 2016, *Arheološke raziskave grobišča Kranj – Lajh v letih 2004 in 2005*. – (neobjavljeno diplomsko delo / unpublished Diploma thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani).
- POGAČNIK, T., T. TOMAZO-RAVNIK 1975, Antropološka obdelava osteološkega gradiva. – V: *Dravljje: grobišče iz časa preseljevanja ljudstev*, Situla 16, 143–153.
- POHL, W. 2010, Archaeology of identity: introduction. – V: W. Pohl, M. Mehofre (ur.), *Archaeology of identity – Archäologie der Identität*, Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 17, 9–23.
- RUMMEL, P. von 2007, *Habitus barbarus. Kleidung und Repräsentation spätantiker Eliten im 4. und 5. Jahrhundert*. – Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 55.
- SAGADIN, M. 1987, *Kranj – Križišče Iskra: nekropola iz časa preseljevanja ljudstev in staroslovanskega obdobja / Iskra Crossroads: A Cemetery from the Migration period and the Early Slavic Period*. – Katalogi in monografije 24.
- SLABE, M. 1975, *Dravljje: grobišče iz časa preseljevanja ljudstev*. – Situla 16.
- SOFAER, J. 2006, Engendering children, engendering archaeology. – V: T. Insoll (ur.), *The Archaeology of Identities*, 87–96, London, New York.
- SOFAER, J., M. L. S. SØRENSEN 2013, Death and Gender. – V: L. Nilsson Stutz, S. Tarlow (ur.), *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial*, 527–542, Oxford, New York.
- STARE, V. 1980, *Kranj, nekropola iz časa preseljevanja ljudstev*. – Katalogi in monografije 18.
- STOODLEY, N. 1999, *The spindle and the spear: A critical enquiry into the construction and meaning of gender in the early Anglo-Saxon burial rite*. – *British Archaeological Reports* 288.
- STOODLEY, N. 2000, From the cradle to the grave: age organization and the early Anglo-Saxon burial rite. – *World Archaeology* 31(3), 456–472.
- STOODLEY, N. 2002, Multiple burials, multiple meanings? Interpreting the early Anglo-Saxon multiple interment. – V: S. Lucy, A. Reynolds (ur.), *Burial in Early Medieval England and Wales*, 103–121, London.
- ŠKERLJ, B. 1953, *Srednjeveška okostja z Bleda, izkopana leta 1949*. – *Razprave 1. razreda SAZU* 3, 313–335.
- ŠTULAR, B. 2007, Posamezniki, skupnost in obred. Primer grobiščnih podatkov z Malega gradu v Kamniku. – *Studia Mythologica Slavica* 10, 25–50.
- TEATHER, A., A. CHAMBERLAIN 2016, Dying Embers: Fire-lighting Technology and Mortuary Practice in Early Bronze Age Britain. – *The Archaeological Journal* 173(2), 188–205.
- TOMAZO-RAVNIK, T. 1987, Poročilo o človeški kostnih ostankih iz Kranja – Križišče Iskra. – V: M. Sagadin, *Kranj – Križišče Iskra. Nekropola iz časa preseljevanja ljudstev in staroslovanskega obdobja / Kranj - Iskra Crossroads. A Cemetery from the Migration Period and the Early Slavic Period*, Katalogi in monografije 24, 141–150.

- TOYNBEE, J. M. C. 1982, *Death and Burial in the Roman World*. – London.
- TRATNIK, V. 2018, Geografski in zgodovinski oris najdišča. – V: V. Tratnik, Š. Karo, *Miren. Grobišče iz časa preseljevanja ljudstev*, Monografije CPA 3, 6–8, Ljubljana.
- TRATNIK, V., Š. KARO 2018, *Miren. Grobišče iz časa preseljevanja ljudstev*. – Monografije CPA 3.
- VINSKI, Z. 1980, Ovrednotenje grobnih pridatkov. – V: V. Stare, *Kranj, nekropola iz časa preseljevanja ljudstev*, Katalogi in monografije 18, 17–32.
- WEISS, K. M. 1972, On the Systematic Bias in Skeletal Sexing. – *American Journal of Physical Anthropology* 37(2), 239–249.
- WERNER, J. 1962, *Die Langobarden in Pannonien: Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568*. – Abhandlungen, Neue Folge 55A.
- WICKER, N. L. 1998, Selective female infanticide as partial explanation for the dearth of women in Viking Age Scandinavia. – V: G. Halsall (ur.), *Violence and Society in the Early Medieval*, 205–221, Woodbridge.

Pisni viri

- Historia Francorum*: THORPE, L.G.M. 1974, *The history of the Franks: Translated with an Introduction by Lewis Thorpe*(Penguin Group).
- Oporoka Alfreda Velikega*: KEYNES, S., M. LAPIDGE 1983, *Asser's Life of King Alfred and other contemporary sources. Translated with an Introduction and Notes by Simon Keynes and Michael Lapidge* (Penguin Group).
- Lex Ribuaria*: BAREFIELD, J.P. 1958, *The Ripuarian Code: A Translation with an Introduction* (neobjavljeno magistrsko delo / unpublished Master's thesis, Rice University, Houston).
- Lex Salica*: FISHER DREW, K. 1991, *The Laws of the Salian Franks*. (University of Pennsylvania Press).

Late Antique Social Structure: the Cemeteries in Slovenia

Summary

Burials are complex ritual contexts that provide us with valuable information on the social structure of past societies. Given the relative paucity of documentary sources this is particularly relevant when studying Late Antiquity and Early Middle Ages. However, burials can, at best, convey an indirect and distorted reflection of the identity of the deceased, which is understood to be multi-layered and context specific. The purpose of this article, based on the author's master's thesis (Pavletič 2018), is to explore which elements of social structure are displayed in graves from late antiquity, how they are displayed and for what reason. While the graves were initially analysed in the context of each individual cemetery (included in Pavletič 2018), this article mostly deals with combined data from all seven cemeteries.

METHODOLOGY

The main methodological approach chosen for this study is the comparative analysis of intentional and functional data, developed by Heinrich Härke (1993; 1994; 1997). Härke describes late antique and early medieval graves, which are the result of largely unknown burial rituals, as “distorted

mirrors of life”. In his opinion it is an archaeologist's task to recognize the distortions and attempt to explain them. To this purpose, Härke proposes the comparison of two distinct sets of data which were produced during the burial ritual: intentional data (type of burial, grave structure, position of the body, grave goods, etc.), which were influenced by the people conducting the burial, and functional data (sex, age, height, epigenetic markers, etc.), of which society had no control over and were thus unbiased. The other approach used in the analysis is the symbolic or contextual approach which regards burials as symbolic deposits; these in turn need to be investigated in their own context (Pader 1980). Firstly, the context of the grave was explored by observing the position of the body and the grave goods. Secondly, individual graves were studied within the context of the cemetery. Finally, data from all the cemeteries was combined for the purpose of a unified analysis. Even though the combined data represents an arbitrary context, its analysis should provide valuable insight into late antique burial rituals and ways in which they reflected the contemporary social structure. The burial sites were analysed using the geographic information system Qgis and the main analysis was carried out using a database created specifically for this study.

The burial sites dating from the 5th to the middle of the 7th century AD were selected for the study based on the availability of the osteological analysis, required for the comparative analysis of intentional and functional data. The initial goal was to analyse all late antique cemeteries in Slovenia meeting this criterion. However, some cemeteries, belonging to multiple archaeological periods, had to be excluded due to the impossibility of separating the burials into their respective time periods. Altogether, 244 graves from seven late antique cemeteries dating from the 5th to the middle of the 7th century AD were analysed: Ljubljana – **Dravlje**¹ (Slabe 1975; Pogačnik, Tomazzo-Ravnik 1975; Leskovar, Županek 2020), Kranj – Križišče **Iskra** (Sagadin 1987; Tomazzo-Ravnik 1987), Kranj – **Lajh** (Stare 1980; Podobnik 2016; Leben-Seljak 2004; 2014 unpublished, listed in Podobnik 2016, 21), **Miren** near Nova Gorica (Tratnik, Karo 2018; Leben-Seljak 2018), **Pristava I** in Bled (Knific 1983; Škerlj 1953; Leben-Seljak 1996), Ajdovski gradec above **Vranje** near Sevnica (Petru, Ulbert 1975; Orožen-Adamič *et al.* 1975) and **Vrajk** in Gorenji Mokronog (Bavec 2003; Leben-Seljak 2003) (*Tab. 1; Fig. 1*).

Since osteological analysis was required, the number of cemeteries and graves available for our study was very limited. Particularly problematic was the fact that the number of graves with sufficient data at some sites (Lajh, Vrajk and Miren) was inadequate for relevant statistical analyses. It is worth noting that larger sites such as Pristava I and Dravlje had a considerably stronger impact on the results. Chronologic and to some extent geographic deviation between the sites is also potentially problematic. Nonetheless, it is believed that the undertaken analysis of the chosen sites provides us with important insight into the diverse structure of late antique society in the territory of modern day Slovenia.

RESULTS

The analyses have shown a similar structure of the population regarding sex and age at the time of death in all of the studied cemeteries (*Tab. 2*). Children's graves represent 22.1% of all graves (*Fig. 2*), which is low in light of the expected child mortality, estimated at 30-50% for pre-industrial populations. This could be due to

¹ In the following text only the bold part of the site name is used.

the fact that the skeletal remains of children are more prone to decay than that of the adults, however, it seems more likely to indicate differential treatment. An aspect of this might be the fact that children were generally buried in shallower grave cuts and thus their graves were more likely to be destroyed by later activities, or that some children were not buried in cemeteries with older individuals. Particularly prominent is the almost complete absence of new-borns and infants until the first year of age.

Burials of children display many similarities to graves of mature and elderly individuals, appearing modest in comparison to the rest of the population. A large proportion of their graves contains no grave goods; furthermore, the grave goods that are present are few and only exceptionally made of precious materials (*Figs. 4, 6c, 7, 8*). Moreover, the variety of grave goods in this group is smaller and stone grave structures employed less frequently, while multiple burials appear more often than in the adult group. The latter might be a consequence of the deficiency of the immune system of both children and the elderly, making them more prone to succumb to infectious diseases. Particularly in the case of children, it may also be a sign of their ritual vulnerability which would make their burial with an adult or elderly person preferable. Both children and the elderly were often buried with goods considered to be gender neutral such as belt buckles and bone combs, while gender specific objects appear less frequently. This indicates that messages linked to gender were perhaps not as relevant for children and older members of society or, alternatively, that they were not relevant in the context of the burial ritual. Children were occasionally buried with typically female objects, which could mean that gender was recognized in girls early on, or that children were understood as an extension of the mother.

In age groups juvenis and above, it is possible to observe two gender-specific sets of grave goods; jewellery made of glass and amber beads, brooches, rings, earrings, needles, spindle whorls and glass containers in female graves, while the males were provided with fire strikers, scissors, awls, pottery and in one case a sword. Gender neutral objects such as belt buckles, knives and combs were observed in both.

There is a disproportionately higher mortality of women in groups juvenis and adultus, particularly adultus I (*Fig. 3*), which can most likely be linked to a high death rate due to complications con-

nected to childbirth. In these age groups, graves appear to be the wealthiest. A large proportion of deceased were buried with grave goods and the latter were, on average, present in larger numbers (Figs. 4, 5, 8); they were also more varied and more often made of precious materials such as amber, silver, gold and precious stones (Fig. 7). Moreover, these graves also had deeper grave cuts and stone structures appear more frequently. While both male and female graves in groups juvenis and adults were, on average, wealthier, this is particularly evident in the case of females (Figs. 6a, 6b). The wealth present in the graves of these young women, which is characteristic for Merovingian and Anglo-Saxon burials as well, should, as many authors have suggested, not be seen as an actual distribution of wealth and power, but of the stress a society faced when a young woman died. Based on contemporary literary sources from other parts of Europe we can assume that a woman's value lay in the ability to bear children and form connections and alliances by marriage. Men tend to have fewer grave goods than women, but the average is higher with juvenis and adultus groups than with older individuals. The high average in the male juvenis group is the consequence of one particularly rich grave, 6/2004 from Lajh in Kranj, which contained 20 grave goods, since there were only three graves in the group.

Unlike in the case of the death of a young adult, the death of children and elders would most likely not require a considerable restructuring of society. This can be a factor in explaining the relative paucity of their graves. We can see it as an indication of lower social status, however, it is also possible that various aspects of identity usually reflected in graves were simply not as relevant in burials of elders and children.

SIMILARITIES AND DIFFERENCES BETWEEN THE ANALYSED CEMETERIES

The differences and similarities between the analysed cemeteries enabled us to divide these into three distinct groups. The cemeteries Lajh, Dravljje and Miren belong to the first group, characterised by the large proportion of graves goods which are also often made of precious materials (Fig. 9). Some of these grave goods, such as S-brooches, radiate-head brooches and weapons, are traditionally linked to Germanic

peoples. With some individuals, an intentional deformation of the skull has also been noted, a practice believed to have foreign, that is non-Roman roots. Furthermore, these cemeteries all belonged to settlements, likely intended to control the movement of people due to their dominant locations in the vicinity of important roads. On the other hand, the Iskra cemetery was located just across the Sava river from Lajh, however, it belongs to the second group of cemeteries. At Iskra, people were often buried with bracelets and earrings typical for the "Romanic" cemeteries. Similar grave goods were also found at the cemeteries at Vrajk and Vranje, hilltop settlements in more remote locations. A low average number of grave goods is typical for all three of these cemeteries and objects found in graves were only rarely made of precious materials. Archaeological finds from Vrajk and Iskra indicate the likely existence of a church in the vicinity of the cemetery, and at Vranje, two churches were found in the nearby settlement. It is believed that cemeteries of the second group belonged to a Romanised autochthonous population. Pristava I, the latest of the analysed cemeteries, shows many similarities to Vrajk, Vranje and Iskra. This is reflected in similar grave goods, recorded in small, albeit slightly higher numbers than in the second group of cemeteries; here too, items deposited in graves were rarely made of precious materials, although the material of all the small finds from Pristava I is currently unknown. The distinctive feature of Pristava I were the multiple inhumations which were far more frequent than in the other cemeteries. They represent 14.3% of burials at Pristava I, and are almost negligible at the other cemeteries, which, along with other small differences, puts Pristava I into the third group of analysed cemeteries.

CONCLUSION

Despite the differences between the cemeteries, the majority of analysed graves displayed a similar reasoning behind the burial ritual which had a strong connection with the age and sex of the deceased. It is worth noting that this conclusion is linked to the methods we used. Some graves, however, deviate from the above mentioned norms and thus appear to display aspects of identity not directly connected to the life cycle. These aspects are multi-layered and reflect the status

of the deceased or their family which could have been either gained or hereditary, linked to their economic power, legal standing, real or invented ancestry, ethnicity, religion or some other aspects that we are unable to understand today. An example of such deviation are uncommonly rich children's graves that indicate a high and most likely hereditary status.

However, it is possible that not all the people inhabiting this area in late antiquity aspired to display their status in the context of a burial ritual. Similarly, status might not have been displayed through the categories we observed. It should be noted that *romanitas* is generally not projected through a burial rich with grave goods. Rather, we can gain meaningful insight about one's social standing based on the location of their burial. This was not observed in the analysed cemeteries with the exception of a slight concentration of child burials at the edge or next to the paths leading through the cemeteries. To this purpose, it would be prudent for future studies to include burials inside churches which are, in Slovenia, mostly present in hilltop settlements.

When studying graves, we are faced with only a fragment of the burial ritual which conveyed different, overlapping and to some extent fluid aspects of the deceased's identity, as well as the interests and ambitions of those who performed the burial. We are dealing with complex deposits, rich with symbols which are chronologically distant and culturally remote, and thus often difficult to interpret. It is therefore useful to enhance our understanding with objective information such as the sex and age of the deceased as proposed by the comparative analysis of intentional and functional data. Physical anthropology thus represents a useful addition to archaeological data; furthermore, in the future, we can expect to gain even more information from genetic and isotopic analyses which provide an important insight into the diet, mobility and kinship structures.

Acknowledgements

Many thanks to Tina Milavec for her guidance and support during the writing of this paper as well as the Master's Thesis on which it is based.

Kaja Pavletič
Univerza v Ljubljani
Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete
Aškerčeva 2
SI-1000 Ljubljana
Kaja.Pavletic@ff.uni-lj.si
<https://orcid.org/0000-0003-0349-4205>